



**ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΤΟΜΕΑΣ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗΣ & ΧΟΡΟΥ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ «ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΣ ΧΟΡΟΣ»**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΟΙ ΧΟΡΟΙ ΣΤΑ ΠΑΣΧΑΛΙΟΓΙΟΡΤΑ ΚΑΙ ΣΤΟ ΕΘΙΜΟ
ΤΗΣ ΑΝΔΡΟΜΑΝΑΣ ΣΤΗ ΔΕΣΚΑΤΗ ΓΡΕΒΕΝΩΝ.
ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΑΓΕΝΕΑΚΗ ΜΕΛΕΤΗ**

ΙΩΑΝΝΑ ΚΟΝΤΟΥ

(Α.Μ.: 201000062)

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: ΜΑΡΙΑ Ι. ΚΟΥΤΣΟΥΜΠΙΑ

ΑΘΗΝΑ 2016

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Κεφάλαιο 1. Εισαγωγή

1.1. Τοποθέτηση του προβλήματος	3
1.2. Σκοπός της εργασίας	4
1.3. Μεθοδολογία της έρευνας.....	4
1.4. Σημασία και περιορισμοί της εργασίας.....	7
1.5. Δομή της εργασίας.....	8

Κεφάλαιο 2. Ανασκόπηση βιβλιογραφίας

2.1. Τελετή, τελετουργία, δρώμενο και χορός	9
2.2. Η έννοια του χορού και ο ελληνικός παραδοσιακός χορός.....	11
2.3. Ο χορός στη Δεσκάτη.....	12

Κεφάλαιο 3. Εθνογραφικά δεδομένα

3.1. Η Δεσκάτη στον χώρο και στον χρόνο.....	14
3.2. Πολιτιστικές και θρησκευτικές εκδηλώσεις της Δεσκάτης	20
3.3. Η μουσικοχορευτική παράδοση της Δεσκάτης	22

Κεφάλαιο 4. Τα Πασχαλιόγιορτα και οι χοροί του Πάσχα κατά τις τρεις γενιές

4.1. Το πλαίσιο στις τρεις γενιές.....	24
4.1.1. Το πλαίσιο στην Α΄ γενιά.....	24
4.1.2 Το πλαίσιο στην Β΄ γενιά.....	25
4.1.3. Το πλαίσιο στην Γ΄ γενιά.....	26
4.2. Ο χορός στις τρεις γενιές.....	29
4.2.1. Σημειογραφική καταγραφή των χορών στις τρεις γενιές.....	29
4.2.1.1. Σημειογραφική καταγραφή των χορών στην Α΄ γενιά	29
4.2.1.2. Σημειογραφική καταγραφή των χορών στην Β΄ γενιά	33
4.2.1.3. Σημειογραφική καταγραφή των χορών στην Γ΄ γενιά	37
4.2.2. Μορφολογική ανάλυση των χορών.....	41

Κεφάλαιο 5. Συζήτηση-Συμπεράσματα.....

Βιβλιογραφικές αναφορές.....	64
-------------------------------------	-----------

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1. Τοποθέτηση του προβλήματος

Η ενασχόλησή μου με τον ελληνικό παραδοσιακό χορό οφείλεται στο γεγονός της συμμετοχής μου από μικρή ηλικία στις μουσικοχορευτικές εκδηλώσεις που πραγματοποιούνταν στον τόπο καταγωγής μου, τη Δεσκάτη Γρεβενών. Οι χοροί του Πάσχα μαζί με το ξεπροβόδισμα της Πασχαλιάς είχαν κάτι το διαφορετικό, καθώς παρατηρούσα μια μεγάλη και ιδιαίτερη διαδικασία, στην οποία οι κάτοικοι δίνουν μεγάλη σημασία. Μεγαλύτερη εντύπωση μου προξενούσε το έθιμο της Ανδρομάνας που τελούνταν και τελείται κατά τη διάρκεια του Πάσχα και συγκεκριμένα προς το τέλος της πασχαλινής περιόδου, την Παρασκευή της Ζωοδόχου Πηγής. Ειδικότερα, στην αρχή της εβδομάδας του Πάσχα τελούνταν οι χοροί του Πάσχα και στο τέλος σχημάτιζαν τον λεγόμενο τρίπατο χορό, δηλαδή τον χορό της Ανδρομάνας.

Όλη αυτή τη διαδικασία, τη θεωρούσα από μικρή ως κάτι το αξιοθαύμαστο και πάντα ήμουν περίεργη να μάθω περισσότερα για αυτό το έθιμο και τους χορούς που περιλαμβάνει. Εξάλλου, η Ανδρομάνα είναι ένα από τα έθιμα που συνέβαλλαν στη διατήρηση του λαϊκού πολιτισμού των κατοίκων της περιοχής αλλά και στην προβολή της τοπικής πολιτισμικής ιδιαιτερότητά της έτσι όπως τη βίωσα προσωπικά αλλά και έτσι όπως αυτή είναι γνωστή στο πανελλήνιο. Ωστόσο, από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας διαπίστωσα ότι, αν και με το έθιμο έχουν ασχοληθεί διάφοροι ερευνητές (Τσιπλακούλης ,1995; Σωτήρη, 2015), η ενασχόληση αυτή έχει ως κύριο άξονα το τραγούδι, ενώ στην περίπτωση του χορού περιορίζονται σε περιγραφικές αναφορές του χορού και όχι στον χορό αυτό καθεαυτό. Το δρώμενο της «Ανδρομάνας» παλαιότερα είχε μεγάλη συμμετοχή από τους κατοίκους. Σήμερα δεν έχει την ίδια σε βαθμό συμμετοχή από τους κατοίκους είτε γιατί δεν γνωρίζουν τους χορούς είτε γιατί δεν το θεωρούν αναγκαίο να συμμετέχουν και εκείνοι. Υπάρχει το ενδιαφέρον και η χαρά να το βλέπουν και νιώθουν πολύ ευχαριστημένοι που μετά από τόσα χρόνια έχει τηρηθεί το έθιμο, όμως οι διασκεδάσεις των νέων διαφέρουν πλέον από τις άλλες γενιές.

Η ευκαιρία να μάθω περισσότερα για όλο αυτό, μου δόθηκε κατά τη διάρκεια της φοίτησής μου στη Σχολή Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού (ΣΕΦΑΑ) του Πανεπιστημίου Αθηνών και, ειδικότερα, στο πλαίσιο της Ειδίκευσης «Ελληνικός Παραδοσιακός Χορός» το ακαδημαϊκό έτος 2013-2014. Στο διάστημα αυτό

αναπτύχθηκε το ενδιαφέρον μου για την τοπική μουσικοχορευτική παράδοση της Δεσκάτης Γρεβενών αλλά και τον ελληνικό παραδοσιακό χορό σε γενικότερο πλαίσιο. Με αφετηρία λοιπόν τον τόπο καταγωγής μου και το προσωπικό βίωμα του εθίμου και των χορών που συμπεριλαμβάνει, ξεκίνησα αυτήν την εργασία για την περαιτέρω μελέτη του και την πληρέστερη κατανόησή του όχι μόνο στο σήμερα αλλά και στην πορεία του χρόνου.

1.2. Σκοπός της εργασίας

Σκοπός αυτής της εργασίας είναι η μελέτη του χορευτικού φαινομένου στο πλαίσιο του πασχαλιάτικου εθίμου «Ανδρομάνα» στην περιοχή της Δεσκάτης Γρεβενών. Ειδικότερα, η εργασία στοχεύει στην καταγραφή και ανάλυση των χορών που συνοδεύουν το έθιμο τριών διαφορετικών γενεών με σκοπό τον προσδιορισμού μετασχηματισμών που μπορεί να έχουν επέλθει στους χορούς και στο έθιμο.

Ειδικότερα, μέσα από λεπτομερή καταγραφή του εθίμου και των χορών που συμπεριλαμβάνονται στη μουσικοχορευτική τοπική παράδοση του εθίμου. εξετάζονται:

- α) ο μετασχηματισμός της τέλεσης και της λειτουργικής σημασίας των χορών κατά τις τρεις γενιές
- β) οι επερχόμενες αλλαγές του χορού ως προς τη δομή, το ύφος και το πλαίσιο τέλεσης των χορών κατά το πέρασμα των χρόνων
- γ) η σημασία του παραδοσιακού χορού για την κάθε γενιά και η στάση της κάθε γενιάς απέναντι στην παράδοσή της.

1.3 Μεθοδολογία

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στον τόπο καταγωγής μου και, συγκεκριμένα, στην Δεσκάτη, κωμόπολη του Νομού Γρεβενών στην Μακεδονία. Πραγματοποιήθηκε την άνοιξη του 2015 και ειδικότερα κατά την περίοδο του Πάσχα, δηλαδή το διάστημα από 6 έως 19 Απριλίου. Στο διάστημα αυτό, αλλά με βάση και το προσωπικό βίωμα και τη γενικότερη επικοινωνία με τους κατοίκους, αντλήθηκαν πληροφορίες και έγινε συλλογή υλικού για τις ανάγκες της εργασίας αυτής. Αναλυτικότερα, στην παρούσα

εργασία η μεθοδολογική διαδικασία ακολουθεί τρία στάδια: α) τη συλλογή των δεδομένων, β) την ανάλυση των δεδομένων και γ) την ερμηνεία των δεδομένων (Thomas & Nelson, 2003).

Ειδικότερα, η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε με βάση την εθνογραφική μέθοδο, όπως αυτή εφαρμόζεται στην μελέτη του χορού (Buckland, 1983; Sklar, 1999). Η μέθοδος αυτή στηρίχθηκε σε πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές (Buckland, 1999; Γκέφου-Μαδιανού, 1999, Κυριακίδου-Νέστορος, 1981, 1993). Οι πρωτογενείς πηγές αναφέρονται στα δεδομένα που συλλέχθηκαν από την επιτόπια έρευνα κατά την οποία πραγματοποιήθηκε παρατήρηση και συνέντευξη πρόσωπο με πρόσωπο με ανοικτού τύπου ερωτήσεις σε φυσικό περιβάλλον, λεπτομερής καταγραφή του τι συμβαίνει στο περιβάλλον μέσω σημειώσεων, βίντεο, και άλλων τεκμηριωμένων αποδείξεων. Η ποιοτική αυτή έρευνα, όπως άλλωστε και όλες οι έρευνες αυτού του είδους, διεξήχθη στο επίπεδο της μικροκλίμακας όπου ο ερευνητής χρησιμοποιεί συγκεκριμένα άτομα τα οποία επιλέγονται από τον ίδιο τον πληροφορητή (Thomas & Nelson, 2003).

Συγκεκριμένα, υπήρξαν 12 συνεντεύξεις με πληροφορητές και των δύο φύλων που καλύπτουν τρεις διαφορετικές γενιές με σκοπό προσδιορισμού τυχών μετασχηματισμών που μπορεί να έχουν επέλθει στους χορούς και στο έθιμο, αλλά και η διαφορετική οπτική γωνία που ενδέχεται να υπάρχει. Οι προφορικές αυτές πηγές έχουν καθοριστικό ρόλο αφού προέρχονται από ανθρώπους που έχουν βιωματική σχέση με την ιστορία, τους χορούς και τα έθιμα της περιοχής (Παράρτημα 1). Για την εκπόνηση της πτυχιακής κρίθηκε σκόπιμο να χρησιμοποιηθεί και το μεθοδολογικό μοντέλο της Φιλιππίδου (2006), το οποίο δομείται έχοντας ως βάση την άρθρωση των τριών γενεών. Τον πληθυσμό των πληροφορητών αποτέλεσαν κάτοικοι ντόπιοι της Δεσκάτης ηλικίας 18 έως 85 ετών, οι περισσότεροι από τους οποίους κατοικούν μόνιμα στο χωριό ή επανέρχονται σε τακτά χρονικά διαστήματα. Οι πληροφορητές χωρίστηκαν σε τρεις γενιές – κατηγορίες:

- α) 18-35
- β) 35-60 και,
- γ) 60 και άνω.

Η επιλογή των πληροφορητών έγινε με βάση την υποκειμενική κρίση εκλαμβανόμενου του σχετικού πληθυσμού, οι οποίοι θα προσέφεραν ασφαλή και χρήσιμα στοιχεία. Συγκεκριμένα, πήρα προσωπική συνέντευξη από την ξαδέρφη μου Δήμητρα Μανώλη στις 05-04-15, η οποία μεγάλωσε στην Δεσκάτη και τώρα κατοικεί

στην Αθήνα ως φοιτήτρια. Στις 13-04-15 συνέντευξη δόθηκε από τους Ιωάννα και Κώστα Μανώλη (γιαγιά και παππούς), μόνιμους κατοίκους της Δεσκάτης, και από τους Κώστα Κογιό και Κώστα Λάβο, οι οποίοι επίσης μεγάλωσαν στην Δεσκάτη και τώρα σπουδάζουν στην Λευκάδα και στην Σάμο αντίστοιχα. Στις 14-04-15 και 16-04-15 αντίστοιχα, οι θείες μου Χρυσούλα Μανώλη και Βασιλική Κίτσιου με βοήθησαν επίσης με τις πληροφορίες που μου έδωσαν.

Μεγάλη βοήθεια στην ερευνά μου δόθηκε από τον δάσκαλο και λαογράφο Κώστα Χρυσάκη, όχι μόνο με την προσωπική συνέντευξη που έγινε στις 14-04-15 στον Σύλλογο της Δεσκάτης, αλλά και δίνοντάς μου πολλές πληροφορίες κατά τη διάρκεια της έρευνάς μου στην περιοχή από τις 8 μέχρι τις 19 Απριλίου 2015. Ο Κώστας Χρυσάκης έχει μεγαλώσει στην Δεσκάτη και ζει στην Κοζάνη τα τελευταία χρόνια όπου, μεταξύ άλλων, είναι επίσης παραγωγός εκπομπών λαογραφικού περιεχομένου με μεγάλη συμβολή στη λαογραφία της περιοχής με ιδιαίτερη έμφαση στα τραγούδια, τους χορούς και τα έθιμα της Δεσκάτης. Ήταν άλλωστε ο άνθρωπος με τον οποίο ήρθε σε επαφή η αείμνηστη Δόμνα Σαμίου όταν επισκέφτηκε τη Δεσκάτη για καταγραφή των πασχαλιάτικων τραγουδιών.

Επίσης, συνάντησα και πήρα συνέντευξη στις 15-04-15 από γυναίκες, μέλη του Συλλόγου Δεσκάτης (ΕΜΟΔ), που ήξεραν τους χορούς και τα τραγούδια και οι οποίες δέχτηκαν πρόθυμα να μου παρέχουν πληροφορίες όπως η Βασιλική Παπατσάνη και η Γεωργία Κεραμύδα. Ακόμη μία συνέντευξη δόθηκε από την κ. Σούλα Σωτήρη στις 17-04-15, η οποία κι αυτήν με τη σειρά της με βοήθησε στην έρευνα αφού και εκείνη ασχολείται με την παράδοση και επιδιώκει τη διατήρησή της με σχετική αρθρογραφία της σε περιοδικά της περιοχής. Η μητέρα μου επίσης Χρυσούλα Μανώλη, πέρα από τις όποιες άλλες πληροφορίες, μου έδωσε συνέντευξη στις 09-04-15, μια και μεγάλωσε και έζησε στη Δεσκάτη μέχρι την ηλικία των 22 ετών, χωρίς όμως ποτέ να αποκοπεί από τον τόπο της, ακόμα και μέχρι σήμερα.

Επιπρόσθετα, πέρα από το προσωπικό βίωμα και την εμπειρία του μουσικοχορευτικού αυτού φαινομένου, οι χοροί και το δρώμενο καταγράφηκαν και στη διάρκεια της έρευνας. Συγκεκριμένα στις 13 και 15 Απριλίου 2015 ήταν οι ημέρες που πραγματοποιήθηκαν οι χοροί του Πάσχα έξω από την εκκλησία του Αι-Θανάση (τη Δευτέρα του Πάσχα) και στην πλατεία της πόλης, έξω από το Δημαρχείο της Δεσκάτης (την Τετάρτη του Πάσχα) στις αντίστοιχες ημερομηνίες. Το ξεπροβόδιμα της Πασχαλιάς με την «Ανδρομάνα» καταγράφηκε την Παρασκευή

του Πάσχα στις 17 Απριλίου. Τις ίδιες ημέρες συγκεντρώθηκε επίσης και το φωτογραφικό υλικό.

Προκειμένου να συγκεντρωθεί το απαραίτητο υλικό χρησιμοποιήθηκαν και δευτερογενείς πηγές. Οι δευτερογενείς πηγές αφορούν στη βιβλιογραφική έρευνα (Thomas & Nelson, 2003). Συγκεκριμένα, το υλικό για την ιστορία της Δεσκάτης προέρχεται από τον Εξωραϊστικό Μορφωτικό Σύλλογο Δεσκάτης (Ε.Μ.Ο.Δ.), ενώ υπάρχει μαγνητοσκοπημένο υλικό του εθίμου της Ανδρομάνας από το αρχείο του Κώστα Χρυσάκη και αρθρογραφία από την Χρυσούλα Σωτήρη στο περιοδικό του νομού Γρεβενών “Together”. Τα τραγούδια του Πάσχα της περιοχής προέρχονται από ηλεκτρονικές πηγές και από το αρχείο του Κωνσταντίνου Χρυσάκη, ενώ το καταστατικό του Συλλόγου από την Πρόεδρο του Ε.Μ.Ο.Δ..

Για την καταγραφή των χορών χρησιμοποιήθηκε το σημειογραφικό σύστημα του Laban (Labanotation) (Κουτσούμπα, 2005). Για την ανάλυση των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε η δομικό-μορφολογική μέθοδος, ως προς την ανάλυση της δομής και μορφής των χορών (Τυροβολά, 1994, 2001; Τυροβολά, κ.ά. 2007; Τυροβόλα, 2008). Πρόκειται για μεθοδολογική πρακτική, η οποία με βάση τις έννοιες δομή και μορφή, προσεγγίζει το πρόβλημα ανάλυσης της δομής και μορφής του χορού σε σχέση με τη δομή της μουσικής συνοδείας και τα άλλα μορφο-συντακτικά στοιχεία του, αναδεικνύοντας τους ιδιαίτερους κανόνες βάσει των οποίων συνδυάζονται αυτά τα στοιχεία (Τυροβολά, 1994, 2001; Τυροβολά, κ.ά. 2007; Τυροβόλα, 2008). Συγκεκριμένα αναφέρεται στην ανάλυση της χορογραφίας και της κίνησης σε σχέση με το ρυθμό και τη μουσική συνοδεία, στην περιγραφή των συστατικών στοιχείων και μερών του χορού και στην αναγνώριση της χορευτικής μορφής που αφορά στις σχέσεις των συστατικών στοιχείων, στις σχέσεις των συστατικών στοιχείων κατά τη ροή του χρόνου και στις σχέσεις των συστατικών στοιχείων ανάμεσα σε μία χρονική στιγμή και στη γραμμική ανάπτυξη του χορού. Τέλος, για την ερμηνεία των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε το διαγενεακό μοντέλο.

1.4. Σημασία και περιορισμοί της εργασίας

Η σημαντικότητα της εργασίας έγκειται στο γεγονός ότι, αν και το έθιμο της Ανδρομάνας έχει ελκύσει το ενδιαφέρον διάφορων ερευνητών ή μελετητών (Τσιπλακούλης 1995, Σωτήρη, 2015), ωστόσο, για πρώτη φορά επιχειρείται μία

ολοκληρωμένη έρευνα και μελέτη του συγκεκριμένου εθίμου στο πλαίσιο της μουσικό-χορευτικής παράδοσης της Δεσκάτης. Επίσης παραθέεται καταγραφή των χορών σύμφωνα με το σύστημα Laban και τη δομικό-μορφολογική τους ανάλυση γεγονός που δεν έχει πραγματοποιηθεί μέχρι σήμερα. Γίνεται διάσωση λοιπόν του ιδιότυπου αυτού χορού αλλά και των χορών του εθίμου γενικότερα που μόνο στη συγκεκριμένη κοινότητα της Δεσκάτης τραγουδιέται και χορεύεται με αυτόν τον τρόπο. Για τους κατοίκους της περιοχής, η τέλεση του εθίμου συνιστά γεγονός με μεγάλη συμμετοχή που έχει αντέξει στο πέρασμα του χρόνου, εφόσον η τελετή του συνδέεται άμεσα με τις τοπικές παραδόσεις, τις οποίες οι ντόπιοι 'κρατούν' ακόμη μέχρι σήμερα. Είναι γεγονός ότι κάθε επιστημονική προσέγγιση καθιστά αναγκαίο τον περιορισμό του πεδίου έρευνας και την οριοθέτηση των στόχων που επιδιώκονται. Η μελέτη αυτή διεξάγεται στη γεωγραφική περιοχή των Γρεβενών της Μακεδονίας και, ειδικότερα, στην κωμόπολη Δεσκάτη το χρονικό διάστημα 6 με 19 Απριλίου του 2015.

1.5. Δομή της εργασίας

Η παρούσα εργασία αποτελείται από 5 κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζεται το θεωρητικό πλαίσιο και η μεθοδολογία της επιστημονικής έρευνας αλλά και οι μέθοδοι ανάλυσης που χρησιμοποιήθηκαν. Το δεύτερο κεφάλαιο περιλαμβάνει την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας και αναφέρεται στις προγενέστερες έρευνες που έγιναν για τα χορευτικά δρώμενα, τον Ελληνικό παραδοσιακό χορό αλλά και για το συγκεκριμένο χορευτικό έθιμο. Στο τρίτο κεφάλαιο παρατίθενται τα ιστορικά και εθνογραφικά δεδομένα της περιοχής της Δεσκάτης, καθώς και πληροφορίες για τους χορούς της. Στο τέταρτο κεφάλαιο πραγματοποιείται η επεξεργασία των δεδομένων με μορφολογική και σημειογραφική ανάλυση των χορών καθώς και το πλαίσιο των χορών και τα συστατικά στοιχεία τους. Τέλος στο πέμπτο κεφάλαιο παρατίθενται τα συμπεράσματα από τα δεδομένα και η ερμηνεία τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

2.1. Τελετή, τελετουργία, δρώμενο και χορός

Στην προσπάθεια να μελετηθεί το έθιμο της Ανδρομάνας ως χορευτικό δρώμενο θα πρέπει πρώτα να μελετηθεί η σχέση χορού και δρωμένου. Σε αυτό το κεφάλαιο εξετάζεται η παραπάνω σχέση σύμφωνα με τη σχετική βιβλιογραφία. Από την ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας φαίνεται ότι πολλοί μελετητές έχουν ασχοληθεί με τα δρώμενα και ιδιαίτερα με τα λαϊκά δρώμενα όπως παρατηρούμε από τα παρακάτω. Ο Πούχγερ (1985) ορίζει το εννοιολογικό πλέγμα τελετή-τελετουργία-δρώμενο ως ένα

«σημειωτικό σύστημα κοινωνικών πράξεων, που τηρούν και στην επανάληψή τους ένα καθιερωμένο τυπικό, είναι δεσμευτικές για την κοινότητα, εντείνουν το αίσθημα του «εμείς» και παριστάνουν την ταυτότητα της ομάδας, γεφυρώνουν κρίσιμες φάσεις της ζωής ή της χρονιάς, αναδιαρθρώνουν όλη την κοινωνική πραγματικότητα και είναι ωστόσο πιστοί καθρέφτες των κοινωνικών αξιών που ισχύουν, οπτικές προτάσεις της ιδεολογίας μιας μικροκοινωνίας ή και μακροκοινωνίας» (σελ. 44).

Στην ελληνική βιβλιογραφία, τον όρο «χορευτικό δρώμενο» χρησιμοποιεί για πρώτη φορά η Λουτζάκη σε δημοσίευσμά της με τίτλο «Ο γάμος ως χορευτικό δρώμενο» (1986) μεταφράζοντας τον αγγλικό όρο «event». Τον ίδιο όρο χρησιμοποιεί και ο Δρανδάκης (1987) για να αναφερθεί στις ευετηρικές καθώς και σε άλλες εθιμοτυπικές εκδηλώσεις που παρουσιάζουν εορτολογική δέσμευση. Σύμφωνα με την Κακούρη (1976), το δρώμενο ορίζεται ως «μαγικό θρησκευτικό δραματοποιημένο θέαμα» (σελ. 113-126) που τελείται με την εξωλογική πίστη ότι θα εξασφαλίσει την καλοχρονιά στην κοινότητα.

Η Τυροβολά (1990, 1992) χρησιμοποιεί τον όρο «ο χορός ως δρώμενο» περιγράφοντας και αναλύοντας δύο χορούς, τον «Εξ Βασίλη ή χορό του Πάσκα κ' Αντίπασκα και το «Δίπατο» χορό, τους οποίους θα εντάξει στα δρώμενα με κριτήρια την αναπαράσταση, την εθιμοτυπία και την ημερολογιακή δέσμευση. Η Ζωγράφου (2003) ονομάζει ευετηριακά λαϊκά χορευτικά δρώμενα εκείνα

«τα χορευτικά συστήματα που τελούνται στο πλαίσιο μιας περισσότερο ή λιγότερο κλειστής κοινοτικής ζωής και δομούνται από αυθόρμητες και αλληλοσχετιζόμενες συμβολικές χορευτικές πράξεις μαγικο-θρησκευτικής σκοπιμότητας, αποτελούν ή ανήκουν σε μια καθορισμένη εθιμοτυπία, διέπονται από αυστηρή σύμβαση, τηρούν και κατά την επανάληψή τους ένα καθιερωμένο τυπικό, γεφυρώνουν κρίσιμες

φάσεις της χρονιάς, έχουν χώρο- χρονική/ ημερολογιακή δέσμευση, είναι παραδοσιακά κληρονομημένα και σημειοδοτούν την ταυτότητα της ομάδας» (σελ. 261).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα δρώμενα εκείνα που αφορούν κρίσιμες φάσεις του χρόνου όπως το ξύπνημα της βλάστησης την άνοιξη στα οποία συμπεριλαμβάνεται και το παρόν έθιμο της Ανδρομάνας. Η πίστη στην ύπαρξη εξω-ανθρωπίνων δυνάμεων που βρίσκονται εκείνες τις μέρες στην γη, σε συνδυασμό με την νεκρολατρεία, βρίσκεται στο υπόβαθρο των παραστατικών αυτών εθίμων, ενώ επιφανειακά κυριαρχεί ένας υλικός τόνος που εκδηλώνεται με φαγοπότι κέφι και ζωντάνια (Ζωγράφου, 2003). Ο εορτασμός του Πάσχα, εκτός από την ημέρα του Πάσχα καθαυτή, συνδέεται και με ευθυμικές εκδηλώσεις που αρχίζουν το Σάββατο του Λαζάρου και τελειώνουν την Κυριακή του Θωμά.

Αυτές οι εκδηλώσεις δεν χάνουν τον ευτηριακό-γονιμικό χαρακτήρα της κρίσιμης φάσης για την επιβίωση της κοινότητας που είναι η άνοιξη (Ζωγράφου, 2003). Ιδιαίτερα σημαντικοί είναι οι «ειδικοί χοροί» του Πάσχα, οι οποίοι τελούνται συγκεκριμένες μέρες έχουν πολλές και διαφορετικές συμβολικές διαστάσεις. Μια συστηματική αντιμετώπιση των χορευτικών αυτών μορφών, μπορεί να αποκαλύψει τις ιδεολογικές αντιλήψεις και ιστορικο κοινωνικές διαδικασίες με τις οποίες συνδέονται οι συμβολικές αυτές χορευτικές φόρμες όπως του Δίπατου χορού (Ζωγράφου, 2003; Τυροβολά, 1990) και στην περίπτωση μας του «τρίπατου» χορού.

Ο όρος Πάσχα προέρχεται από το εβραϊκό πέσαχ που σημαίνει περνώ απέναντι ή γλιτώνω, ενώ η Βίβλος συσχετίζει το πέσαχ με το ρήμα πασάχ που σημαίνει εκτελώ τελετουργικό χορό γύρω από την θυσία και αναφέρεται στους γιορτασμούς της άνοιξης (<https://el.wikipedia.org>). Οι ραβίνοι ιερείς στην ανατολική Ευρώπη ηγούντο του γαμήλιου χορού των Εβραίων ακόμα και σήμερα παρουσιάζεται το δίπατο χορευτικό σχήμα (Ζωγράφου, 2003). Στο βιβλίο της εξόδου γίνεται αναφορά στον ανοιξιάτικο χορό που χόρεψαν η Μύριαμ και οι άλλες γυναίκες χτυπώντας τα ντέφια, μετά το πέρασμα της ερυθράς θάλασσας (Τυροβολά, 1999, οπ. αναφ. στο Ζωγράφου, 2003). Όπως αναφέρει η Ζωγράφου (2003):

αρκετές από τις αντιλήψεις που παρήγαγαν αυτές τις πρακτικές και αφορούν διάφορες πολιτισμικές ομάδες δεν ξεριζώθηκαν έτσι ώστε, σε ορισμένα δρώμενα του ελλαδικού χώρου και μέχρι πρόσφατα να παρατηρείται το δίπατο χορευτικό σχήμα – με το γονιμικό χαρακτήρα του και τις κατά τόπους χορολογικές ετερομορφίες του – να εντάσσεται στον κύκλο του Πάσχα από συνήθεια είτε προσαρμοσμένο σε νέες αντιλήψεις, με βάση την ετυμολογική του ένδειξη ‘όπως Αντρομάνα, Σουσάνα (σελ. 246).

2.2. Η έννοια του χορού και ο ελληνικός παραδοσιακός χορός

Οι ελληνικές πηγές της λέξης χορός είναι αμφισβητούμενες. Ο Smith (1960) αναφέρει ότι η έννοια του χορού, κατά τον Ησύχιο, ταυτίζεται με τον κύκλο ή το στεφάνι και δηλώνει πιθανόν χορευτές που χορεύουν κυκλικά. Για τους νεότερους Έλληνες, η έννοια του χορού μπορεί να σημαίνει την ομάδα χορευτών, ένα χορευτικό γεγονός που μπορεί να διαρκεί αρκετές ώρες και όπου χορός, ποτό, φαγητό, ψυχαγωγία και ιερότητα συνυφαίνονται, αναφορά σε ένα συγκεκριμένο χορό κ.ά. Για τον σύγχρονο Έλληνα, η Λουτζάκη (1992) αναφέρει ότι:

«ο χορός σημαίνει ψυχαγωγία, προσωπική συμμετοχή, καλλιτεχνική δημιουργία, μάθηση, διαπαιδαγώγηση και γενικά ένα σύνολο ρυθμικών κινήσεων πολλών ειδών, οργανωμένων σε ενότητες. Ο Έλληνας δε μένει αδιάφορος στην ευχαρίστηση που απορρέει από το χορό. Χορεύει με πάθος, χορεύει δυναμικά, χορεύει με ακρίβεια, χορεύει με ύφος» (σελ. 27).

Οι Καρφής και Ζιάκα (2009) αναφέρουν για τον ελληνικό παραδοσιακό χορό ότι μαζί με τη μουσική και το τραγούδι που τον συνοδεύουν, αποτελούν ένα μεγάλο κομμάτι του λαϊκού πολιτισμού και συνάμα την πιο αυθεντική έκφραση της λαϊκής κουλτούρας καθώς

«είναι από τα σημαντικότερα στοιχεία της παράδοσης του ελληνικού λαού. Εκφράζουν την ιδιοσυγκρασία, τα συναισθήματα, το πνεύμα και το χαρακτήρα του λαού που τα δημιούργησε. Καταγράφουν τον τρόπο ζωής, τα ήθη, τις πράξεις και τα έργα του από την γέννηση μέχρι και το θάνατο» (σελ. 11).

Σύμφωνα με τον Δήμα (2001), ο όρος παραδοσιακός χορός αναφέρεται «στο χορό που διαμορφώθηκε και υιοθετήθηκε από συμβιωτικές κοινωνικές ομάδες, αποτελεί δε αναπόσπαστο στοιχείο της συγκεκριμένης ομάδας και μεταδίδεται άμεσα από την μια γενιά στην άλλη» (σελ. 42).

Αναμφίβολα, ο ελληνικός παραδοσιακός χορός στο πέρασμα του χρόνου έχει υποστεί αλλαγές. Οι ραγδαίες εξελίξεις στον οικονομικό και κοινωνικό τομέα, καθώς και η πρόοδος της τεχνολογίας, συντέλεσαν στη σταδιακή υποχώρηση των στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού (Δήμας, 2001; Ζωγράφου, 1989) και, κατά συνέπεια, στον μετασχηματισμό της μουσικοχορευτικής μας παράδοσης. Μία από τις εξελίξεις είναι η εμφάνιση νέων τρόπων ψυχαγωγίας που μεταφέρονται από τα αστικά κέντρα (Δήμας, 2010). Επιπρόσθετα, πολλά έθιμα και λαϊκά δρώμενα της παραδοσιακής κοινωνίας που συνοδεύονται από χορούς και τραγούδια δεν καταφέρνουν να σωθούν μέχρι σήμερα. Στην περίπτωση αυτή, η διατήρηση και διάσωσή τους γίνεται σε πολύ μεγάλο βαθμό με την αναπαράσταση και την αναβίωσή τους από τους σήμερα

λειτουργούντες πολιτιστικούς συλλόγους, την Α΄/θμια και Β΄/θμια εκπαίδευση καθώς και τα πνευματικά κέντρα των Δήμων (Κουτσούμπα, 2012). Αυτό το φαινόμενο αποδίδεται από πολλούς Έλληνες και ξένους μελετητές με τον όρο «δεύτερη ύπαρξη» του χορού (Δρανδάκης, 1993; Kealiinohomoku, 1972; Koutsouba, 1991; Κουτσούμπα, 2008, 2010; Nahachewsky, 2001; Ζωγράφου, 2003).

Η «πρώτη» και «δεύτερη ύπαρξη» του χορού αναφέρονται στον βαθμό λειτουργικότητας του χορού σε μια κοινωνία (Hoerburger, 1965, 1968; Kealiinohomoku, 1972) και δηλώνουν ότι στη μεν «πρώτη ύπαρξη» ο χορός συνιστά αναπόσπαστο κομμάτι του κοινωνικού ιστού, ενώ στη «δεύτερη» αποτελεί ενασχόληση μεμονωμένων ατόμων που εκδηλώνουν ενδιαφέρον για αυτόν (Κουτσούμπα, 2008, 2010). Συγκεκριμένα, η Κουτσούμπα (2010) αναφέρει ότι στην «πρώτη ύπαρξη» ο χορός βιώνεται και μεταδίδεται μέσα από τις μουσικό-χορευτικές περιστάσεις της κοινότητας όπου:

«οι τρόποι μετάδοσης και λειτουργίας του χορού είναι καθορισμένοι και διαμορφωμένοι μέσα από μακροχρόνιες διαδικασίες καθώς τα άτομα μαθαίνουν να χορεύουν από πολύ μικρή ηλικία, συμμετέχοντας στις διάφορες μουσικό-χορευτικές περιστάσεις της κοινότητας τους παρατηρώντας και αφομοιώνοντας όλα τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τον κάθε χορό, συνθέτοντας έτσι το χορευτικό ιδίωμα της κάθε κοινότητας» (σελ. 103).

Αντιθέτως, στη «δεύτερη ύπαρξη», ο χορός μεταδίδεται και από δασκάλους χορού σε χορευτικούς συλλόγους, σχολεία, πανεπιστήμια κ.ά. και αναπαρίσταται με στόχο τη διάσωση και διατήρησή του (Φιλιππίδου, Κουτσούμπα, & Τυροβολά, 2008).

2.3. Ο χορός στη Δεσκάτη Γρεβενών

Οι χοροί του Πάσχα στην Δεσκάτη, αν και αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της Δεσκάτης και της πολιτιστικής ταυτότητας για τους κατοίκους της, δεν αποτέλεσαν ερέθισμα για έρευνες που διεξήγαν ερευνητές στην περιοχή της Δεσκάτης καθώς οι περισσότεροι έδωσαν έμφαση στη διερεύνηση της τοπικής διαλέκτου και στα τραγούδια παρά στους χορούς. Μελέτες για τη διάλεκτο έχουν εκπονήσει ο Πίπιλας με τίτλο: «Φωνητική Γλωσσικού Ιδιώματος Δεσκάτη Γρεβενών» (1971) και η Βαδάση στη διπλωματική εργασία της με τίτλο «Το ρηματικό κλιτικό παράδειγμα στην διάλεκτο της Δεσκάτης και των Περιχώρων της» (2015). Βιβλίο για τα

τραγούδια της Δεσκάτης έχει συγγραφεί από τον Σπανό με τίτλο «Δημοτικά τραγούδια της Δεσκάτης» (1986).

Έρευνες για τους παραδοσιακούς χορούς του Πάσχα στη Δεσκάτη έχουν εκπονήσει ο Τσιπλακούλης με τίτλο «Το δρώμενο του ξεπροβοδίσματος της Πασχαλιάς στη Δεσκάτη: ο τρίπατος χορός ‘Αντρομάννα’» (1995) και η Σωτήρη σε δύο άρθρα με τίτλο «Με ανθρώπινη πυραμίδα γιορτάζουν την Πασχαλιά» (2015) και «Η «Αντρομάννα» της Δεσκάτης» (2015). Οι παραπάνω έρευνες του χορού, ωστόσο, είναι περιγραφικού χαρακτήρα. Δεν προχωρούν σε μια ολιστική αντιμετώπιση του χορευτικού φαινομένου με την έννοια της καταγραφής τους με κάποιο σημειογραφικό σύστημα, της ανάλυσής τους ως προς τη δομή και τη μορφή τους, πόσο μάλλον σε σχέση με τις μετασχηματιστικές διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα δια-γενεακά. Το κενό αυτό έρχεται να καλύψει η συγκεκριμένη εργασία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

3.1. Η Δεσκάτη στον χώρο και τον χρόνο

Η Δεσκάτη είναι η νοτιότερη πόλη της Μακεδονίας και αποτελεί σημαντικό πέρασμα από τη Δυτική Μακεδονία προς τη Θεσσαλία. Είναι η δεύτερη σε πληθυσμό πόλη του νομού Γρεβενών, χτισμένη στις νότιες πλαγιές των Καμβουνίων, απέναντι από το ύψωμα του Τρέτιμου. Καλύπτει συνολική έκταση 126 στρεμμάτων, ενώ η κύρια απασχόληση των κατοίκων είναι η γεωργία και η κτηνοτροφία (<http://www.grevena.gov.gr/index.php/general/deskati.html>). Η Δεσκάτη είναι το αστικό κέντρο των χωριών της περιοχής που ανήκουν στο Δήμο Δεσκάτης. Οι κοινότητες που ανήκουν στο Δήμο Δεσκάτης είναι του Δασοχώρι, της Παρασκευής, του Γηλόφου, της Παλιουριάς και της Παναγιάς.



Εικόνα 1: Χάρτης Μακεδονίας

(πηγή: <https://www.google.gr/search?q=%CE%BC%CE%B1%CE%>)

Το 1348 η Δυτική Θεσσαλία κυριεύτηκε από Σέρβους. Το τοπωνύμιο Ντισκάτα είναι βλάχικο («ντισικάρε» βλάχικο ρήμα = σχίζω -> Ντισικάτα-Ντισκατα -> Δισκάτα->Δεσκάτη). (<http://www.Deskati.com>). Αρχικά το όνομα της περιοχής ήταν Ντισικάτα, ύστερα πρέπει να άλλαξε σε Ντεσκάτη και κατέληξε στο σημερινό Δεσκάτη. Στα βουνά της περιοχής ξεκαλοκαίριαζαν βλαχόφωνοι κτηνοτρόφοι από το ελληνοσέρβικο κράτος των Τρικάλων. Αυτοί σιγά σιγά είτε εκτοπίστηκαν από τους ντόπιους, είτε αφομοιώθηκαν με αποτέλεσμα να μην υπάρχει κανένας βλαχόφωνος στο οροπέδιο της Δεσκάτης (<http://www.Deskati.com>)



Εικόνα 2: Χάρτης Μακεδονίας (πηγή:<https://www.google.gr/search?q=%CF%87%C>)

Η ακριβής χρονολογία ίδρυσης της Δεσκάτης δεν είναι δυνατό να προσδιοριστεί, γνωρίζουμε όμως ότι υπήρχαν μερικοί οικισμοί γύρω από τις δύο ποταμιές του οροπέδιου της από τον 4^ο αιώνα π.Χ. τουλάχιστον. Οι οικισμοί αυτοί αποτελούσαν το λεγόμενο «ΚΟΙΝΟ ΤΩΝ ΜΟΝΔΑΙΑΤΩΝ» (<http://www.deskati.com>). Κατά την αρχαιότητα, η περιοχή της Δεσκάτης συνέχισε να σφύζει από ζωή, γεγονός που προκύπτει από τα ευρήματα που κατά καιρούς έχουν ανακαλυφθεί ανακαλυφτεί και χρονολογούνται σε αυτή την εποχή(Ερείπια τοίχων αρχαίων οικισμών σώζονται ακόμα και σήμερα, χάλκινα νομίσματα της Μακεδονικής εποχής ,θησαυρός αρχαίων νομισμάτων που βρέθηκε το 1914, αρχαίοι τάφοι κ.ά.) (<http://www.deskati.com>). Κατά το γερμανό αρχαιολόγο Fr. Stahlin, η Μονδαία δεν βρισκόταν σε κεντρική κυκλοφοριακή αρτηρία και γι αυτόν τον λόγο δεν αναφέρεται στα πολεμικά γεγονότα του 2^{ου} αιώνα π.Χ. Μετά τον 2^ο αιώνα δεν συναντούμε την περιοχή της Δεσκάτης σε καμία ιστορική πηγή. Υπάρχει ένα μεγάλο κενό μέχρι τον 12^ο αιώνα μ.Χ. το οποίο είναι αδύνατον να φωτιστεί.



Εικόνα 3: Χάρτης Δυτικής Μακεδονίας (πηγή: <https://www.google.gr/>)

Στα Βυζαντινά χρόνια και ειδικότερα στο 13ο αιώνα μ.Χ. ξέρουμε ότι η περιοχή της Δεσκάτης είχε περίπου οχτώ οικισμούς και άνηκε στην επισκοπή των Σταγών. Αυτά τα συμπεραίνουμε από ένα χρυσόβουλο του αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης Ανδρόνικου Γ' Παλαιολόγου, και από τη μετέπειτα Τούρκικη Απογραφή του 1454/1455 (Σπανός, 1986). Το 1348 οι Σέρβοι είχαν την κυριαρχία της Δυτικής Θεσσαλίας. Την εποχή αυτή, ίσως και νωρίτερα, ιδρύθηκαν στην περιοχή κάποιοι ποιμενικοί οικισμοί από βλαχόφωνους ή από Σέρβους κτηνοτρόφους οι οποίοι ονόμασαν την περιοχή ντισικάτα χώρα, δηλαδή σχισμένη χώρα, λόγω της διάβρωσης των εκτάσεων της. Η αρχική μορφή του τοπωνύμιου της περιοχής δηλαδή Ντισικάτα έγινε μετά το 1534.



Εικόνα 4: Χάρτης των Γρεβενών

(πηγή: <https://www.google.gr/search?q=%CF%87%CE%B1%CF%81%CF%84%CE>)

Σύμφωνα με τον Σπανό (1986), η Δεσκάτη ήρθε στην προσωρινή κατοχή των Τούρκων το 1393 και οριστικά το 1423. Η οικονομική κατάσταση στην περιοχή κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας ήταν άσχημη. «Πέρα από την έλλειψη τροφής και την εξάπλωση επιδημιών, υπήρχαν πολλές επιδρομές από τους Αλβανούς ληστές, στις οποίες όμως οι κάτοικοι πρόβαλαν συχνά αντίσταση. Από την εποχή εκείνη δόθηκε από κατοίκους των γύρω χωριών που υπέφεραν λιγότερο ο χαρακτηρισμός «ζιαβέλια» στους κατοίκους της περιοχής που χρησιμοποιείται ακόμα και σήμερα. Η λέξη ζιαβέλι στην τούρκικη γλώσσα σημαίνει ταλαιπωρημένος, δυστυχής. Ο οικισμός της Ντισικάτας άρχισε να αυξάνεται κι αυτό γιατί η θέση της έδινε ένα μεγάλο πλεονέκτημα. Ήταν καλά κρυμμένη, απομακρυσμένη και χωρίς να γίνεται αντιληπτή εύκολα. Το 1822 η περιοχή της Δεσκάτης αποτελούσε την ‘πρωτοχώρα των Χασιών’» (σελ. 10).

Το πρώτο Ελληνικό κράτος συγκροτήθηκε το 1830. Το μεγαλύτερο τμήμα της όμως ήταν κάτω από την τούρκικη κατοχή και έτσι τον Ιανουαρίου του 1854 κηρύχτηκε επανάσταση στην Ήπειρο και μετά στη Θεσσαλία. Στα μέσα του Μάρτη έφτασε στη Δεσκάτη ο Θανάσης Δημ. Μπλαχάβας με 50 επαναστάτες για να την επαναστατήσει. Στις 11 Απριλίου πέρασε επίσης από τη Δεσκάτη ο Θόδωρος Ζιάκας πηγαίνοντας για το Ζιάκα των Γρεβενών, οι Τούρκοι όμως εξαγριώθηκαν. «Συγκεκριμένα ο Ζεινελ πασάς θέλοντας να εκδικηθεί τη Δεσκάτη στις 9 Μαΐου διέταξε και την έκαψαν Δεσκατιώτες βρήκαν καταφύγιο στα γύρω βουνά και στη Βαγγελιστρα της Μπουναςας για να σωθούν. Η συμμετοχή της Δεσκάτης στην Θεσσαλική-Μακεδονική επανάσταση του 1878 υπήρξε σημαντική. Η επανάσταση αυτή απέτυχε για αρκετούς λόγους και οι επαναστάτες αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν κι έτσι να φύγουν από την Δεσκάτη. Ο τούρκος Ασάφ πασάς που τους κυνηγούσε σκέφτηκε να πυρπολήσει τη Δεσκάτη ως ένδειξη τιμωρίας για την συμπαράσταση της προς τους επαναστάτες χωρίς όμως να τα καταφέρει τελικά. Η σωτηρία της πόλης αποδόθηκε σύμφωνα με την παράδοση στον πολιούχο Άγιο Κωνσταντίνο» (Σπανός, 1986).

Το φθινόπωρο του 1881 απελευθερώθηκε η Θεσσαλία και τα σύνορα της νέας Ελλάδας φτάσανε μέχρι τον Αϊ-Λια του Γηλόφου. (<http://www.Deskati.com>). Τα χωριά της Δεσκάτης παρέμειναν στην Τούρκικη κατοχή. Οι Δεσκατιώτες βοήθησαν πολύ και στην επανάσταση του μακεδονομάχου Θανάση Μπρούφα (4 υπαρχηγοί του οποίου ήταν Δεσκατιώτες), και στον πόλεμο του 1897 που αν και η Ελληνική στρατιά ήτανε κερδοφόρα διατάχτηκε να υποχωρήσει. (<http://www.deskati.com>)

Η απελευθέρωση της Δεσκάτης ήρθε στην παραμονή της έκρηξης του Α' Βαλκανικού πολέμου το 1912, μετά από σχεδόν 450 χρόνια. Σύμφωνα με το σχέδιο δράσης του Ελληνικού Στρατού, για την περιοχή της Δεσκάτης έπρεπε να κατευθυνθεί το απόσπασμα των ευζώνων, που βρισκόταν στην Φαρκαδόνα (<http://www.Deskati.com>). Στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, οι Δεσκατιώτες βοήθησαν κυρίως στη συλλογή πληροφοριών σχετικά με τις κινήσεις των Τούρκων, ενέργεια για την οποία τιμωρήθηκαν σκληρά από τους κατακτητές με λεηλασίες, εκτοπισμούς και φυλακίσεις (<http://www.Deskati.com>).



Εικόνα 5: Απελευθέρωση της Δεσκάτης \

(πηγή: <https://www.google.gr/search?q=%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B>).

Μετά την απελευθέρωση, ιδρύθηκε ο Δήμος Δεσκάτης, στον οποίο συμπεριλήφθηκαν τα χωριά Παρασκευή, Δασοχώρι, Γήλοφος, Αι Γιωργής και Διασελλάκι. Το 1915 ιδρύθηκε ο Νομός Κοζάνης και ενσωματώθηκε σε αυτόν και η Δεσκάτη. Το 1918 αναγνωρίστηκε ως Κοινότητα, η οποία περιελάμβανε και τους οικισμούς Αι Γιωργής, Διασελλάκι και Γήλοφος (<http://www.deskati.com/dispatcher.php/el/history.htm>).

Το 1942, αποσπάστηκε από την Επαρχία Γρεβενών του νομού Κοζάνης και υπήχθη στην Επαρχία Ελασσόνας του νομού Λάρισας, όπου και παρέμεινε μέχρι το 1964 που ιδρύθηκε ο Νομός Γρεβενών. Η ευρύτερη περιοχή της Δεσκάτης υπήρξε προπύργιο της Εθνικής Αντίστασης και παρουσίασε έντονη δράση στη διάρκεια του Εμφύλιου Πολέμου (Σπανός, 1986).



Εικόνα 6: Απελευθέρωση της Ελασσόνας και της Δεσκάτης 6-10-1912

(πηγή: <https://www.google.gr/search?q=%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B>)

Από τόπος εξορίας κατά τη διάρκεια της δικτατορίας και περιοχή παλαιότερα που προμήθευε με φθηνά εργατικά χέρια τον κάμπο της Βέροιας, η Δεσκάτη αποτελεί σήμερα ένα χώρο παραγωγικό με εργατικούς και φιλόξενους κατοίκους. Παραδοσιακά γραφικά κτίρια δεν υπάρχουν πια, αν και η κωμόπολη διατηρεί τα «καλά» του χωριού, ένα εκ των οποίων είναι η διατήρηση της διαλέκτου (<http://www.grevena.gov.gr/index.php/general/deskati.html>). Η Δεσκάτη αποτελεί ένα αυτόνομο κοινωνικό, διοικητικό, εμπορικό και πολιτιστικό κέντρο. Κύρια ασχολία των κατοίκων είναι η γεωργία και η κτηνοτροφία, ενώ κυρίως παλαιότερα ένα προσοδοφόρο επάγγελμα ήταν και η βιοτεχνία ειδών για το στρατό και την εκκλησία (<http://www.grevena.gov.gr>).

3.2. Πολιτιστικές και θρησκευτικές εκδηλώσεις της Δεσκάτης

Οι κάτοικοι της Δεσκάτης χόρευαν σε πολλές περιστάσεις όπως σε πανηγύρια ή παζάρια, σε θρησκευτικές αλλά και γιορτινές περιστάσεις, σε πολιτιστικές εκδηλώσεις που γίνονται ακόμα και σήμερα ή αναβιώνονται κάποια έθιμα. Για παράδειγμα, την Παραμονή των Χριστουγέννων καθώς και της Πρωτοχρονιάς σε όλα τα υψώματα των Μαχαλάδων της πόλης ανάβονται φωτιές που διατηρούνται αναμμένες μέχρι τις πρώτες πρωινές ώρες όπου θα ξεκινήσουν τα κάλαντα (<http://dimos-deskatis.gr>). Συμμετέχουν μικροί και μεγάλοι και συνοδεύεται

από τραγούδια, χορό και πειράγματα μεταξύ των μαχαλάδων. Νικητής είναι ο Μαχαλάς που θα καταφέρει να ανάψει τη μεγαλύτερη και με μεγαλύτερη διάρκεια φωτιά.

Στα Κούλουμα επίσης, την Καθαρά Δευτέρα, σε διάφορα μέρη της περιοχής συγκεντρώνονται οι δημότες όλων των διαμερισμάτων για το παραδοσιακό πέταγμα του αετού και διανέμονται δωρεάν φασολάδα παραδοσιακή, μαγειρεμένη σε καζάνια από νοικοκυρές, χαλβάς, ελιές, και λαγόνα (<http://dimos-deskatis.gr>). Στο Μεγάλο Παζάρι, στα μέσα Ιουνίου κάθε έτους γίνεται η έναρξη του Μεγάλου Παζαριού. Πρόκειται για εμποροπανήγυρη με συμμετοχή εμπόρων από όλη την Περιφέρεια που διαρκεί μία εβδομάδα (<http://dimos-deskatis.gr>).

Από το 2005 ξεκίνησε και το Αντάμωμα των Δεσκατιωτών. Πρόκειται για μια πρωτοβουλία του Δήμου Δεσκάτης που σκοπό έχει να δώσει το ερέθισμα σε όλους τους Δεσκατιώτες σε όποιο μέρος της γης βρίσκονται να επαναπατριστούν, έστω και για λίγες μέρες, να ανταμώσουν με αγαπημένα άτομα αλλά και να ζήσουν στιγμές από το παρελθόν, να αναβιώσουν έθιμα και συνήθειες που τείνουν να εξαλειφθούν όπως αλώνισμα, θερισμός, παλιές φωτογραφίες κ.ά. (<http://dimos-deskatis.gr/drastiriotites/politismos/>). Συγχρόνως γίνεται αναφορά στη σύγχρονη Δεσκάτη όπως αυτήν εξελίσσεται. Γίνεται με τον καλύτερο τρόπο το πάντρεμα της παλιάς και της νέας Δεσκάτη. Το έθιμο αυτό αναβιώνει στη Δεσκάτη κάθε τέσσερα χρόνια (<http://dimos-deskatis.gr/drastiriotites/politismos/>).

Η έναρξη των Αποκριών γίνεται από την Τσικνοπέμπτη με την οργάνωση ομάδων μεταμφιεσμένων ή και με ατομικές πρωτοβουλίες πολιτών, όπου περιφέρονται στους δρόμους της πόλης, καθώς και στα μαγαζιά της πειράζοντας τους περαστικούς και τους θαμώνες και βάζοντας στο κλίμα των ημερών ακόμα και τον πιο αδιάφορο πολίτη(<http://dimos-deskatis.gr>). Τις ημέρες που ακολουθούν οργανώνονται διαφόρων ειδών εκδηλώσεις όπως: αναβίωση του παραδοσιακού γάμου και οι φωτιές, το ξεπροβόδισμα της Πασχαλιάς με την Ανδρομάνα, το οποίο γίνεται την Παρασκευή του Πάσχα και που θα αναλυθεί παρακάτω.

Η Δεσκάτη έχει πλούσια κληρονομιά στις θρησκευτικές παραδόσεις. Σε αυτό συνέβαλε πιθανόν η πολύχρονη υποδούλωσή στους Τούρκους κατακτητές, η απουσία μελών από τις οικογένειες τους προκειμένου να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στην πατρίδα, καθώς και πολλές απώλειες (θύματα πολέμου, εκτελέσεις ομαδικές και ατομικές κ.ά.) (<http://dimos-deskatis.gr/drastiriotites/politismos/>). Τα δύσκολα χρόνια έκαναν τους κατοίκους να αναζητούν τη συνδρομή του Θεού και ρίζωσε βαθιά μέσα

τους η πίστη, η οποία μεταδίδεται με ζήλο από γενιά σε γενιά. Αξίζει να σημειωθεί ότι εκτός των Ενοριακών ναών, των εξωκκλησιών και την παρεκκλησιών υπάρχουν και πολλοί ιδιωτικοί ναοί που συντηρούνται από τους ιδιοκτήτες τους. Εκκλησία για τους παλιούς αλλά και για τους τωρινούς Δεσκατιώτες δεν ήταν μόνο χώρος περισυλλογής και προσευχής, αλλά και χώρος ψυχαγωγίας.

Έτσι έχουμε τα θρησκευτικά πανηγύρια και δεν είναι λίγα, αφού υπάρχουν πολλά ξωκλήσια στη Δεσκάτη. Στα ξωκλήσια, που συνήθως βρίσκονταν μακριά απ' τη Δεσκάτη, γίνονταν λαμπρά πανηγύρια στην εκκλησία, με γλέντι και ξεφάντωμα έξω απ' αυτήν. Τα τοπικά μουσικά όργανα και οι ντόπιοι τραγουδιστές έπαιζαν και τραγουδούσαν όλους τους παραδοσιακούς σκοπούς της Δεσκάτης. Από το απόγευμα της προηγούμενης οι προσκυνητές έπαιρναν ότι ήταν απαραίτητο, τα φόρτωναν στα ζώα και ξεκινούσαν για το ξωκλήσι που γιόρταζε. Όταν έφταναν, έστρωναν στη ύπαιθρο, παρακολουθούσαν τον εσπερινό, έτρωγαν από το «βακούφικο» (εκκλησιαστικό φαγητό) και ύστερα χόρευαν όλη τη νύχτα τους τοπικούς χορούς της Δεσκάτης. Όλοι κοιμόνταν στην ύπαιθρο, αφού ήταν κάτι το συνηθισμένο εκείνα τα χρόνια.

Στα πανηγύρια χορεύονταν όλοι οι Δεσκατιώτικοι χοροί που είναι το μπεράτι, το συρτό, το τσάμικο, το συρτό στα τρία, το καραμπατάκι κ.λπ. Απαραίτητο πριν αρχίσει ο χορός ήταν το νουμπέτι (μπεράτι). Την επόμενη ημέρα της γιορτής του Αγίου οι πανηγυριώτες παρακολουθούσαν τη θεία λειτουργία και συνέχιζαν με γλέντι και φαγητό (<http://dimos-deskatis.gr/drastiriotites/politismos/>). Δυστυχώς στις μέρες μας λίγοι πλέον τηρούν αυτές τις παραδόσεις στα τοπικά πανηγύρια και σπάνια να χορεύουν όλη την νύχτα και αυτό επειδή πλέον οι συνήθειες διασκέδασης έχουν αλλάξει. Στο νέο αυτό πλαίσιο ρόλο έπαιξε και ο Εξωραϊστικός Μορφωτικός Όμιλος Δεσκάτης (Ε.Μ.Ο.Δ).

Ο Εξωραϊστικός Μορφωτικός Όμιλος Δεσκάτης (Ε.Μ.Ο.Δ.) είναι ένας παραδοσιακός σύλλογος με έδρα τη Δεσκάτη. Ο Ε.Μ.Ο.Δ έχει χρόνια προσφορά στον τόπο. Δραστηριοποιείται στη διαφύλαξη, καλλιέργεια και προβολή των πολιτιστικών ιδιαιτεροτήτων του. Δημιουργήθηκε το 1950 από μια ομάδα εκπαιδευτικών με στόχο να αποτελέσει συνδεδετικό κρίκο ανάμεσα στους ντόπιους και στους Δεσκατιώτες της Διασποράς. Έτσι δημιουργήθηκε και η μηνιαία εφημερίδα «Τα Νέα της Δεσκάτης», η οποία συνεχίζει να εκδίδεται από το σύλλογο και κατάφερε να αποτελεί ένα σημαντικό μέσο επικοινωνίας. Σύμφωνα με το άρθρο 2 του καταστατικού του Συλλόγου, μεταξύ των σκοπών του είναι και η ανάπτυξη της αγάπης για τον τόπο, η

μόρφωση των κατοίκων της Δεσκάτης μέσω της δημιουργίας βιβλιοθήκης κ.λπ., αλλά και η προβολή του φυσικού περιβάλλοντος της Δεσκάτης και η συλλογή των ιστορικών και λαογραφικών στοιχείων της. Ο Σύλλογος έχει εκδώσει με τη βοήθεια του ιστορικού ερευνητή Κώστα Σπανού τρία βιβλία. Διατηρεί επίσης πολυμελή χορωδία παραδοσιακού τραγουδιού καθώς και χορευτικά συγκροτήματα διαφόρων ηλικιών. Έχει κάνει επίσης πετυχημένες εμφανίσεις σε πολλές πόλεις της Ελλάδος καθώς και μια παράσταση στο Ηρώδειο.

3.3. Η μουσικοχορευτική παράδοση της Δεσκάτης

Η μουσικοχορευτική παράδοση της Δεσκάτης είναι σαφώς επηρεασμένη από την Ήπειρο, αλλά ακόμα περισσότερο γίνεται εμφανής η επιρροή της Θεσσαλίας, αφού τις περισσότερες φορές το βιολί και το λαούτο είναι τα κυρίαρχα μουσικά όργανα (Μελίκης 2006). Επίσης, συχνά χρησιμοποιείται το κλαρίνο και συνήθως συνοδεύεται και από κάποιο κρουστό όπως το ντέφι. Πολλές είναι οι φορές όπου γυναίκες και άντρες τραγουδούν χωρίς τη συνοδεία οργάνων όπως παρατηρούμε στους χορούς του Πάσχα τους οποίους και αναλύουμε. Οι χοροί της Δεσκάτης είναι σε ρυθμό συνήθως 4/4 και 7/8 και έχουν ως εξής.

- Οι χοροί που χορεύονται με τα τραγούδια «Κίνησα τον δρόμο», «Να' χα κρασάκι να πίνα» και «Ρούσα μ'» που από την παρατήρηση, καθώς δεν έχει διεξαχθεί σχετική έρευνα, φαίνεται να ανήκουν στο δομικό σχήμα του ελληνικού παραδοσιακού χορού του «στα δύο» (Τυροβολά & Κουτσούμπα, 2006).
- Οι χοροί που χορεύονται με τα τραγούδια «Άσπρη κάτασπρη πέρδικα», «Να μη σας κακοφανεί που 'ρθαμε στο χωριό σας» (του γάμου), «Σε περιβόλι μπαίνω» και «τρία κορίτσια μάλωναν» που από την παρατήρηση, καθώς δεν έχει διεξαχθεί σχετική έρευνα, φαίνεται να ανήκουν στο δομικό σχήμα του ελληνικού παραδοσιακού χορού του «στα τρία» (Τυροβολά & Κουτσούμπα, 2006).
- Τσάμικα που χορεύονται με τα τραγούδια «Γυναίκες που χορεύετε», «Ιννιά χιλιάδες πρόβατα», «Στρομπουλού μου».

- Ο χορός που χορεύεται με το τραγούδι «Βγήκα ψηλά στα μάρμαρα» που, από την παρατήρηση, καθώς δεν έχει διεξαχθεί σχετική έρευνα, φαίνεται να ανήκει στην κατηγορία των συγκαθιστών.
- Μπεράτια ή αλλιώς νουμπέτια: «Ποια να ναι αυτή που πέρασε», «Στον απαν τον μαχαλά» .
- Άλλοι ιδιότυποι χοροί όπως «Αγόρι πέτρα πελεκάει» και «Ιβγάτε αγόρια στου χορό» (Καρφής, 2015).
- Τέλος, οι χοροί του Πάσχα που είναι και το αντικείμενο μελέτης σε αυτήν την εργασία και που είναι: α) τα αποκαλούμενα «Πασχαλιόγορτα» που περιλαμβάνουν τον «στρωτό» χορό, ο οποίος χορεύεται με τα τραγούδια «Κάτω στα λιβάδια» και «Ωρα καλή σου Πασχαλιά», και τους χορούς που χορεύονται με τα τραγούδια «Αγγελίνα», «Μπιήνα», «Μάρω απ' τα Γιάννενα», «Ανάθεμα σας μάτια μου», «Κουρασιού ετραγούδησε», «Σήμερα Δέσπω Πασχαλιά» και που, από την παρατήρηση, καθώς δεν έχει διεξαχθεί σχετική έρευνα, φαίνεται να χορεύονται με τον ίδιο τρόπο και να ανήκουν στο δομικό σχήμα του ελληνικού παραδοσιακού χορού του «στα δύο». β) ο τρίπατος χορός «Ανδρομάννα» που χορεύεται στο τέλος των «Πασχαλιόγορτων».

Από τα παραπάνω, αντικείμενο της παρούσας εργασίας αποτελούν οι χορού του Πάσχα, δηλαδή τα πασχαλιόγορτα και το δρώμενο της «Ανδρομάννας».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΤΑ ΠΑΣΧΑΛΙΟΓΙΟΡΤΑ ΚΑΙ ΟΙ ΧΟΡΟΙ ΤΟΥ ΠΑΣΧΑ ΚΑΤΑ ΤΙΣ ΤΡΕΙΣ ΓΕΝΙΕΣ

4.1. Το πλαίσιο του χορού στις τρεις γενιές

4.1.1. Το πλαίσιο των χορού στην Α΄ γενιά

Τα Πασχαλιόγιορτα, δηλαδή τις μέρες από τη Δευτέρα του Πάσχα έως την Παρασκευή της Ζωοδόχου Πηγής, οι κάτοικοι τα περίμεναν με χαρά. Εκείνες ήταν εξάλλου και οι μέρες που χορεύουν τα τραγούδια του Πάσχα. Όπως μας αναφέρει η κ. Κεραμύδα (2015): *«κάθε μέρα όλη την βδομάδα, γιατί δεν είχαμε και άλλες διασκέδασεις τότε ούτε τηλεόραση, είχαμε τα Πασχαλιόγιορτα, έτσι τα λέμε εμείς, της Διακαινησίμου τα λέμε Πασχαλιόγιορτα - πασχαλινές γιορτές- . Περίμεναν την Πασχαλιά πως και τι, ήταν μεγάλη διασκέδαση»*. Το ίδιο αναφέρει και η κ. Μανώλη (2015): *«Συγχωριανοί πάνω στην εκκλησία μαζεύονταν ο καθένας, το Πάσχα χόρευε κι ο καθένας στην γειτονιά του και μετά όλοι μεταξύ τους. Τότε έτσι πάνε στις γειτονιές εδώ, και μαζεύονταν ύστερα εδώ την Παρασκευή και χόρευαν όλα αυτά και τραγουδούσαν»*.

Την ημέρα εκείνη του ξεπροβοδίσματος της Πασχαλιάς με την «Ανδρομάνα» της Ζωοδόχου Πηγής, οι χοροί του Πάσχα ξεκινούσαν από το πρωί σε κάθε μαχαλά. Όταν έφτανε το απόγευμα, χωρίς να υπάρχει συγκεκριμένη ώρα, οι κάτοικοι από κάθε μαχαλά πήγαιναν χορεύοντας στην κεντρική πλατεία του χωριού για να χορέψουν όλοι μαζί. Οι κάτοικοι της Α΄ γενιάς της Δεσκάτης γνωρίζουν πολύ καλά τα τραγούδια και τους χορούς του Πάσχα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η κ. Μανώλη (2015): *«Πως δεν τον ήξερα (τον χορό), ε δεν παενα και μπροστά, αλλά και μπροστά να πήγαινα τα ήξερα, και ήξερα και τα τραγούδια γιατί και στο χωριό μου τα λέγαμε, 'ώρα καλή σου Πασχαλιά', 'Αγγελίνα μου'...»*.

Ο χορός έφερνε τους ανθρώπους πιο κοντά και λειτουργούσε όχι μόνο ως μορφή διασκέδασης αλλά και πίστης ότι μετά από την τέλεσή του θα έχουν και πιο καλή χρονιά. Η Κεραμύδα (2015) αναφέρει πως θυμάται ότι την ώρα του Στρωτού χορού «Ωρα καλή σου πασχαλιά» και της «Ανδρομάνας» έπαιρναν πέτρες και τις έριχναν κάτω, έτσι ώστε να ξεπροβοδίσουν την Πασχαλιά αλλά και να είναι «γεροί» σαν την πέτρα. Ένιωθαν την ανάγκη να χορέψουν και με αυτόν τον τρόπο διασκέδαζαν ακόμα και αν οι άνθρωποι τότε δεν είχαν μια εύκολη ζωή. *« Ωραία ένιωθα όταν χόρευα,*

βέβαια, το Πάσχα όλοι χόρευαν, ναι ωραία. Έτσι με όρεξη τότε, με πόνο, πώς να σε πω, ήταν χαρούμενος ο κόσμος για το Πάσχα. Και τώρα είναι αλλά δεν ήταν όπως ήμασταν τότε ο κόσμος, αισθάνονταν αλλιώς ξέρεις, είχαν άλλες εμπειρίες τότε Ναι ναι φτωχά, ο κόσμος φτωχός αλλά χόρευαν! Τους άρεσε ναι, χόρευαν και στις γειτονιές όλη την εβδομάδα αυτή» (Μανώλη, 2015). Με το ίδιο ύφος εξηγεί και η κ. Κεραμύδα (2015) τη δική της εμπειρία με τον χορό: «Κι αυτός ο χορός αν δεν τραγουδάς δεν μπορείς και να χορέψεις γιατί πάει συλλαβή και βήμα-τόσο σιγά που πάει- κι όταν τραγουδάς και χορεύεις τότε τον αισθάνεσαι τον χορό καλά, ούτε να τραγουδάς θες απ έξω απ τον χορό, ούτε να χορεύεις μες στον χορό και να μην τραγουδάς».

Από τα παραπάνω διαπιστώνουμε ότι οι κάτοικοι της Α' γενιάς στη Δεσκάτη χόρευαν καθ' όλη την διάρκεια των Πασχαλιόγιορτων τους χορούς σε κάθε γειτονιά και έξω εκκλησία. Η συμμετοχή ήταν πάνδημη, ενώ την Παρασκευή την θεωρούσαν το αποκορύφωμα των γιορτών με την τέλεση του χορού «Ανδρομάνα».

4.1.2. Το πλαίσιο του χορού στην Β' γενιά

Οι κάτοικοι της Β' γενιάς θυμούνται πως όταν ήταν νεότεροι τα Πασχαλιόγιορτα συνέχιζαν να τα γιορτάζουν όλη την εβδομάδα μετά το Πάσχα, όμως μετέπειτα οι γιορτές μέσα στην εβδομάδα άρχιζαν να μειώνονται. Επίσης, αναφέρουν ότι όσον αφορά το έθιμο της «Ανδρομάνας», οι κάτοικοι δεν έβγαιναν να χορέψουν πια από μόνοι τους στο χορό, αλλά ότι αυτός οργανώνονταν από τον τοπικό σύλλογο. Ειδικότερα, ο Σύλλογος άρχισε να οργανώνει το έθιμο περίπου στη δεκαετία του 1980. Εκείνο το διάστημα το έθιμο, όπως αναφέρει ο κ. Χρυσάκης (2015), φαινόταν πια να έχει φθαρεί. Ξεκίνησαν έτσι σιγά-σιγά να συγκεντρώνουν κόσμο ώστε να βοηθήσουν στην καλύτερη αναβίωση του δρώμενου της «Ανδρομάνας».

Αναφέρει χαρακτηριστικά: «*Θυμάμαι εγώ στην δεκαετία του '70 και του 80 και υστέρησε ο σύλλογος εδώ πέρα να βοηθάει γιατί το αυθόρμητο είχε χαθεί, δεν έβγαινε ο κόσμος πια αυθόρμητα «άιντε να τραγουδήσουμε», ήθελε οργάνωση. Όπως πολλά πράγματα σήμερα. Κάποιος να μαζέψει τα τραγούδια, κάποιος να μάθει τον χορό, τον βηματισμό, να είμαστε έτοιμοι, να μην περιμένουμε πότε θα χορέψουμε. Εγώ θυμάμαι μια φορά είχε μαζέψει πολύ κόσμο και δεν ξεκινούσε κανείς τον χορό. Άρα περίπου το '85 '86 καλύτερα. Τότε άρχισε δηλαδή ο σύλλογος να μαζεύει κόσμο, γιατί έβλεπε ότι έφθινε το έθιμο και γι αυτό είχε γίνει και χρήση της κασέτας...».*

Όπως αναφέρει ο ίδιος πληροφορητής, οι άνθρωποι τότε επειδή δεν γνώριζαν καλά τα τραγούδια και μόνο οι παλαιότεροι τα είχαν στη μνήμη τους, θεώρησαν σωστό να τα ηχογραφήσουν και έτσι να τα χορεύουν εκείνη την ημέρα. Όμως τα τραγούδια, μας εξηγεί, δεν είναι ρυθμικά αλλά τελετουργικά, με αποτέλεσμα ορισμένες φορές να υπάρχει σύγχυση στον χορό καθώς οι ηχογραφήσεις αφορούσαν σε μια συγκεκριμένη εκτέλεση των τραγουδιών, κάτι που δεν υπήρχε μέχρι τότε. Αυτό κράτησε μέχρι τη δεκαετία του '90 ώσπου η κασέτα χάθηκε. Τότε ήταν που οι κάτοικοι με την βοήθεια του Συλλόγου ξεκίνησαν να θυμούνται και να τραγουδούν ξανά τα τραγούδια. Στο τέλος, κατέληξαν να τοποθετούν μικρά μικρόφωνα στα άτομα που συμμετείχαν στο χορευτικό του Συλλόγου. Με αυτό τον τρόπο και τα τραγούδια ακούγονταν και όσοι δεν τα ήξεραν τα μάθαιναν. Με αυτόν τον τρόπο, ο Σύλλογος προσπάθησε να υπάρχει συνέχεια στην προφορική παράδοση ώστε να μην ξεχαστούν τα τραγούδια, ο χορός αλλά και όλο το δρώμενο. Επίσης, ο Σύλλογος από τότε ξεκίνησε να βοηθά στην εκμάθηση των χορών με πρόβες πριν το δρώμενο, αλλά και στο όλο στήσιμο του τρίπατου χορού της «Ανδρομάνας».

Διαπιστώνουμε λοιπόν πως στην Β' γενιά το έθιμο αρχίζει και φθείρει. Και αυτό διότι ο κόσμος, να μεν ήθελε να τηρήσει την παράδοση, αλλά χωρίς να δίνει την ίδια σημασία με την έννοια ότι δεν είχε την ίδια έκταση στη συμμετοχή. Έτσι, τα 'ηνιά' ανέλαβε στο διάστημα αυτό ο τοπικός σύλλογος.

4.1.3. Το πλαίσιο των χορών στην Γ' γενιά

Τα Πασχαλιόγιορτα για τους περισσότερους κατοίκους στην Γ' γενιά δεν έχουν πλέον την ίδια σημασία που είχαν παλαιότερα. Οι άνθρωποι δεν πηγαίνουν να χορέψουν στο προαύλιο των εκκλησιών αλλά ούτε και στις γειτονιές τους. Ο Σύλλογος οργανώνει δύο φορές εκείνη την εβδομάδα συνάντηση για χορό. Την Δευτέρα του Πάσχα στην εκκλησία του Αγίου Νικόλαου μετά την απογευματινή λειτουργία και την Τετάρτη στην πλατεία έξω από το Δημαρχείο της περιοχής όπου συνήθως γίνονται μαζί με άλλες χορευτικές εκδηλώσεις του Συλλόγου. Σε αυτές τις εκδηλώσεις, πρόβες του Συλλόγου όπως τις ονομάζει ο ίδιος ο σύλλογος με την έννοια ότι μπορεί να πάει ο οποιοσδήποτε για να μάθει τους χορούς, μπορούν να παρευρεθούν και να χορέψουν και οι κάτοικοι τους χορούς του Πάσχα. Ωστόσο, δεν υπάρχει μεγάλη συμμετοχή.

Η Παρασκευή της Ζωοδόχου Πηγής είναι τοπική αργία για την περιοχή της Δεσκάτης και όλοι περιμένουν να παρακολουθήσουν το δρώμενο της «Ανδρομάνας». Είναι ακόμα κάτι σημαντικό για τους κατοίκους της περιοχής, όμως επιλέγουν να είναι περισσότερο παρατηρητές παρά να συμμετέχουν στο δρώμενο. Αυτό αναφέρουν κάτοικοι της Γ' γενιάς (Κογιός, 2015; Λαβός, 2015; Μανώλη, 2015), οι οποίοι θέλουν μεν κάθε χρόνο να βρίσκονται στο δρώμενο γιατί τους αρέσει να το βλέπουν, αλλά δεν γνωρίζουν τους χορούς και δεν συμμετείχαν σχεδόν ποτέ σε αυτούς. Δεν συμμετέχουν επίσης στις πρόβες του συλλόγου μια και ο ρόλος του παρατηρητή του δρωμένου και μόνο είναι αυτός που επιλέγουν.

Οι προσπάθειες του Συλλόγου όμως συνεχίζονται και δεν μένουν μόνο στις εκδηλώσεις για τα Πασχαλιόγιορτα μέσα στην βδομάδα. Στις 31 Μαρτίου 2015, μετά από πρόσκληση του καθηγητή Φυσικής Αγωγής κ. Τύμπα, προσκλήθηκαν στο Γυμνάσιο Δεσκάτης γυναίκες του τοπικού συλλόγου για να δείξουν στις μαθήτριες τους χορούς του Πάσχα και να τους μάθουν τα τραγούδια. Το γεγονός αυτό, αναφέρει η Σωτήρη (2015), κέντρισε το ενδιαφέρον των παιδιών τα οποία συμμετείχαν στη συνέχεια στο δρώμενο της «Ανδρομάνας» το 2015. Με αυτόν τον τρόπο, ο Σύλλογος προσπαθεί να συμβάλλει στη διάσωση και διάδοση της «Ανδρομάνας».

Στην Γ' γενιά διαπιστώνουμε λοιπόν ότι στα Πασχαλιόγιορτα δεν υπάρχει σχεδόν καμία συμμετοχή από άτομα που δεν ανήκουν στον Σύλλογο, ενώ δεν γίνονται κάθε μέρα χοροί, αλλά μόνο όποτε οργανώνει εκδηλώσεις ο Σύλλογος. Επίσης, ο Σύλλογος έχει κάνει μεγάλη προσπάθεια στην αναβίωση του δρωμένου που ακόμα συνεχίζεται, και αυτό φαίνεται από την έρευνα που διεξάγει σχετικά με τα τραγούδια του Πάσχα. Για παράδειγμα, το «Σήμερα Δέσπω μ' Πασχαλιά» το τραγουδάνε τα τελευταία 3 με 4 χρόνια, αφού βρήκαν πως με αυτό ξεκινούσε όλο το έθιμο. Το δρώμενο της «Ανδρομάνας», επίσης, δεν έχει μεγάλη συμμετοχή από τους κατοίκους είτε γιατί δεν γνωρίζουν τους χορούς είτε γιατί δεν το θεωρούν αναγκαίο να συμμετέχουν και εκείνοι. Υπάρχει το ενδιαφέρον και η χαρά να το βλέπουν και νιώθουν πολύ ευχαριστημένοι που μετά από τόσα χρόνια έχει τηρηθεί το έθιμο, όμως οι διασκεδάσεις ειδικά των νέων διαφέρουν πλέον από τις άλλες γενιές.

Επιπρόσθετα, θεωρώντας ότι οι χοροί είναι περίπλοκοι, σε αντίθεση με τον τρόπο που τους χαρακτηρίζουν οι προηγούμενες γενιές που τους θεωρούν εύκολους και ούτε τους μετράνε, δεν τους έμαθαν ποτέ αλλά ούτε και επιθυμούν να τους μάθουν. Η μόνη συμμετοχή των νέων φαίνεται να αφορά τα αγόρια που σχηματίζουν τον τρίπατο χορό της «Ανδρομάνας». Οι νέοι αυτοί συναντιούνται μια ημέρα πριν το

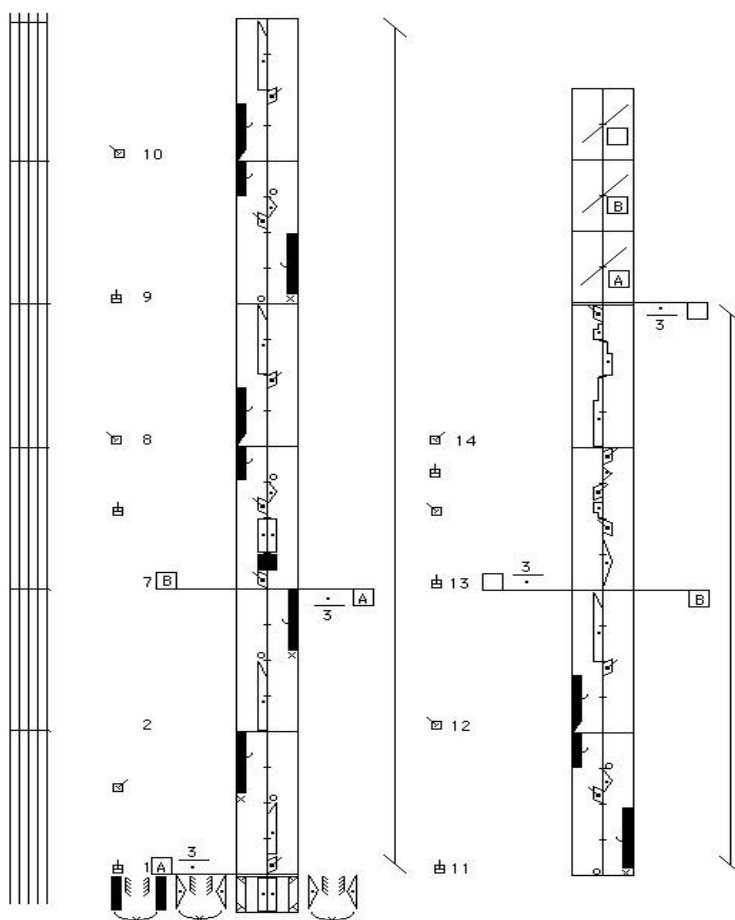
έθιμο στον χώρο του Συλλόγου για να γίνει η πρόβα του συγκεκριμένου χορού. Στο σημείο αυτό δεν μπορούμε να μην αναφέρουμε ότι η συμμετοχή των νέων στον τρίπατο χορό που κλείνει τα πασχαλιόγορτα την ημέρα της Ζωοδόχου Πηγής, ενδεχομένως να σχετίζεται και αυτή με την Αναγέννηση και την Άνοιξη.

4.2. Ο χορός στις τρεις γενιές

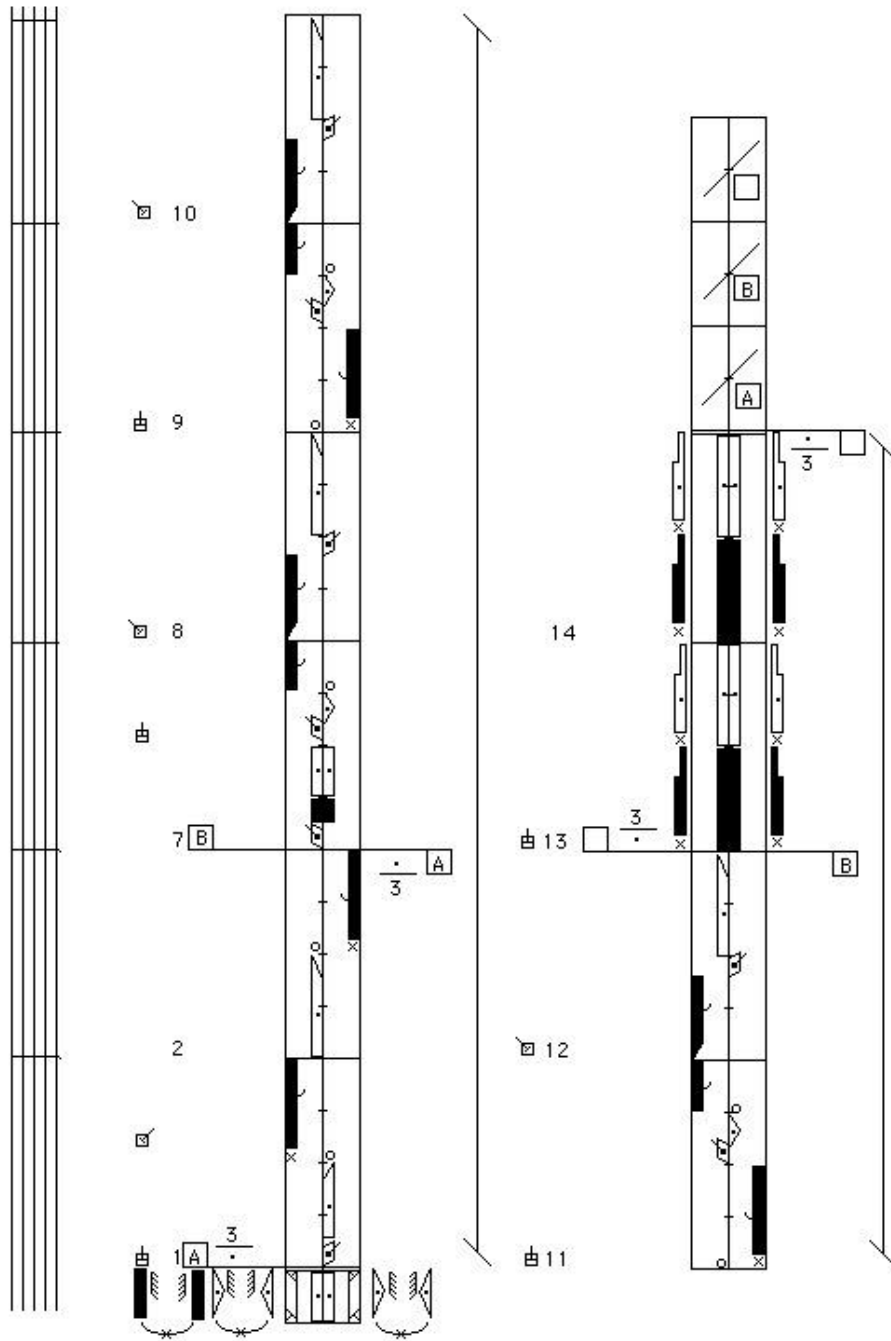
4.2.1. Σημειογραφική καταγραφή των χορών στις τρεις γενιές

4.2.1.1. Σημειογραφική καταγραφή των χορών στην Α' γενιά

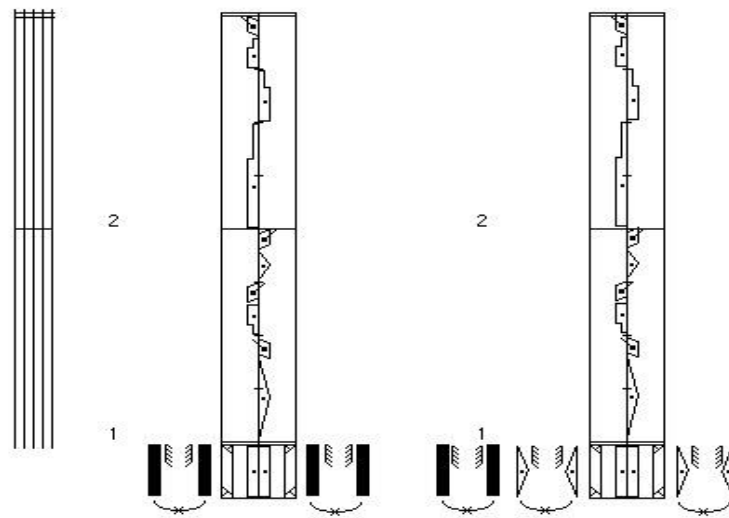
MD1: Ο χορός του Πάσχα «Μπιήνα». Γυναίκες



MD1: Ο χορός του Πάσχα «Μπήνα». Άνδρες



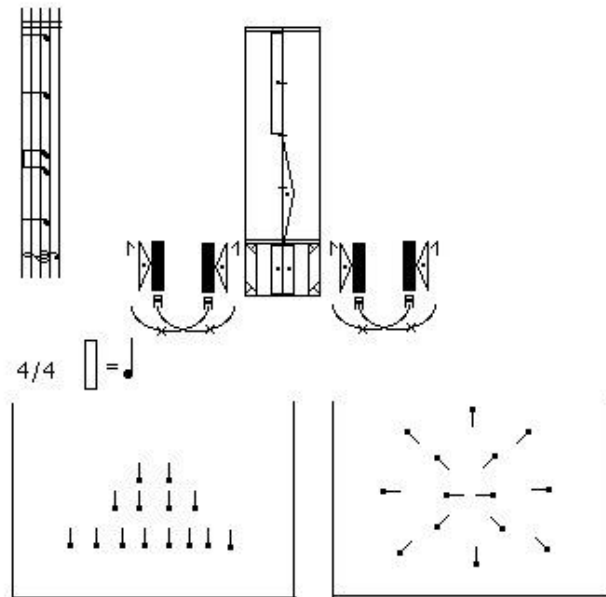
MD2: Στρωτός χοός «Πέρα στον Αι Θανάση», «N- ώρα καλή σου Πασχαλιά»



Αριστερά: Γυναίκες

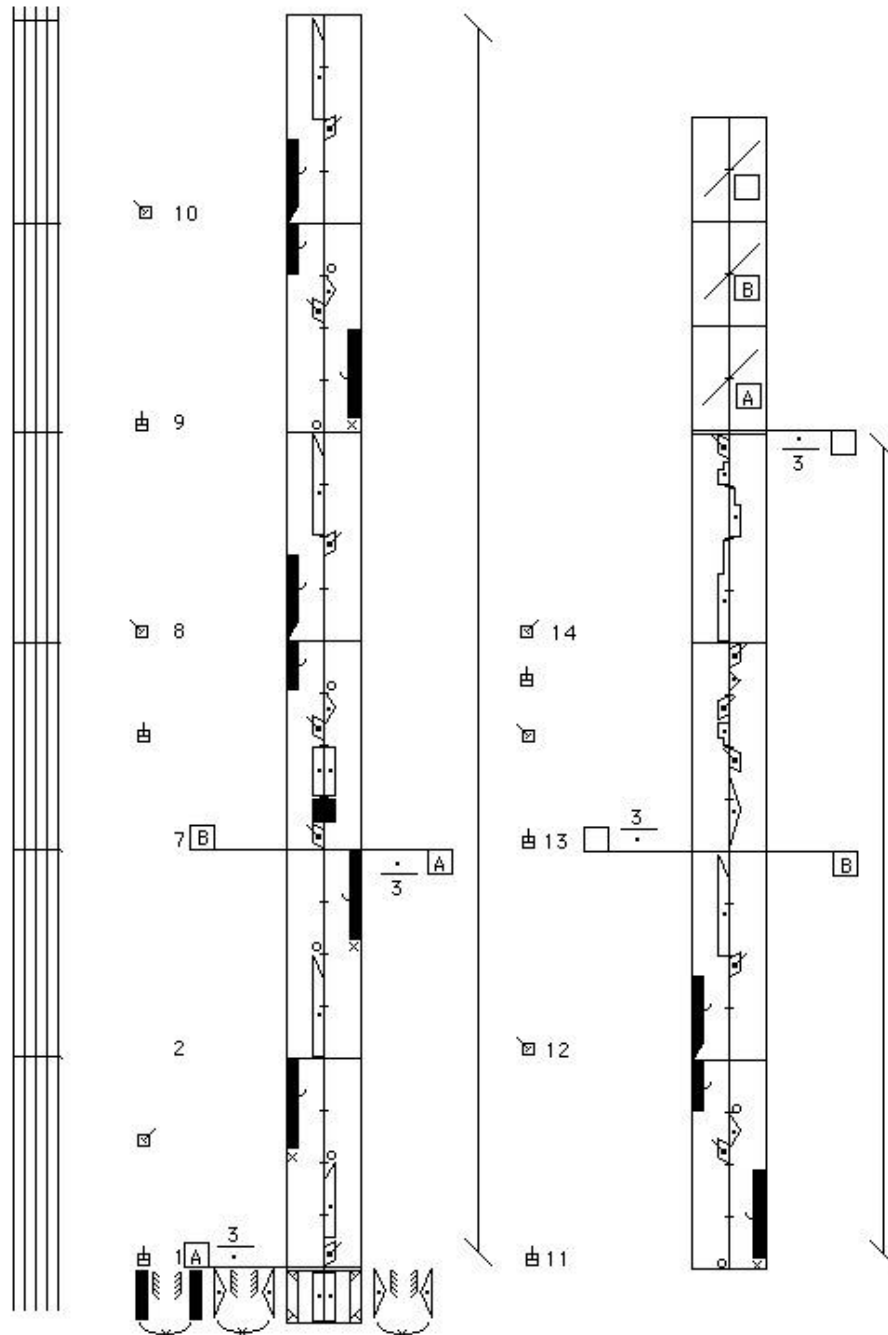
Δεξιά: Άνδρες

MD3: Τρίπατος χορός «Ανδρομάνα»

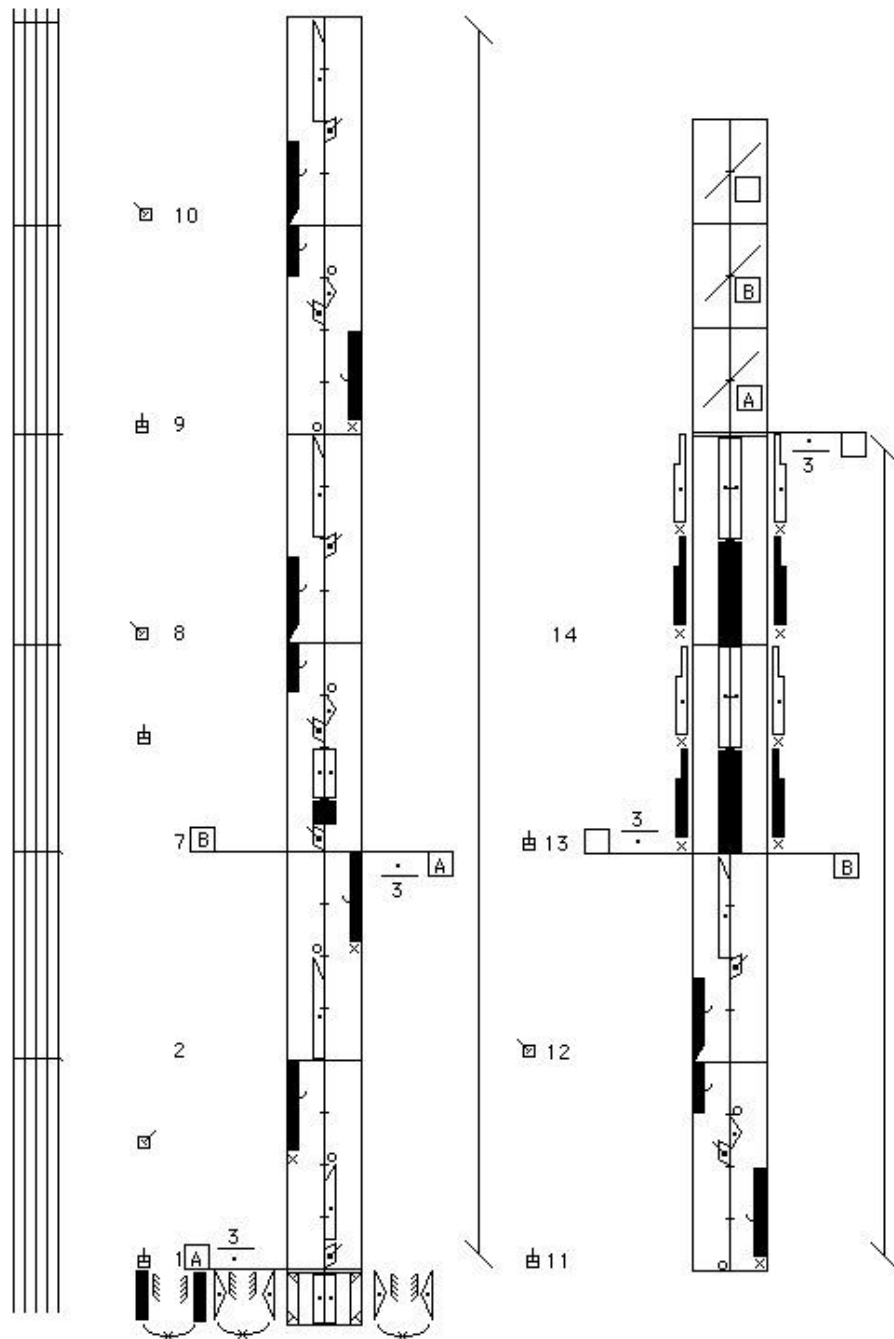


4.2.1.2. Σημειογραφική καταγραφή των χορών στην Β' γενιά

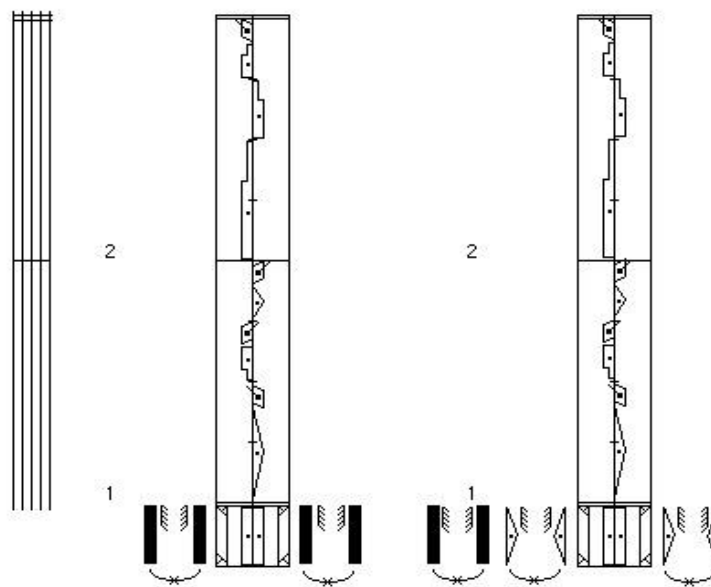
MD1: Ο χορός του Πάσχα «Μπιήνα». Γυναίκες



MD1: Ο χορός του Πάσχα «Μπιήνα». Άνδρες



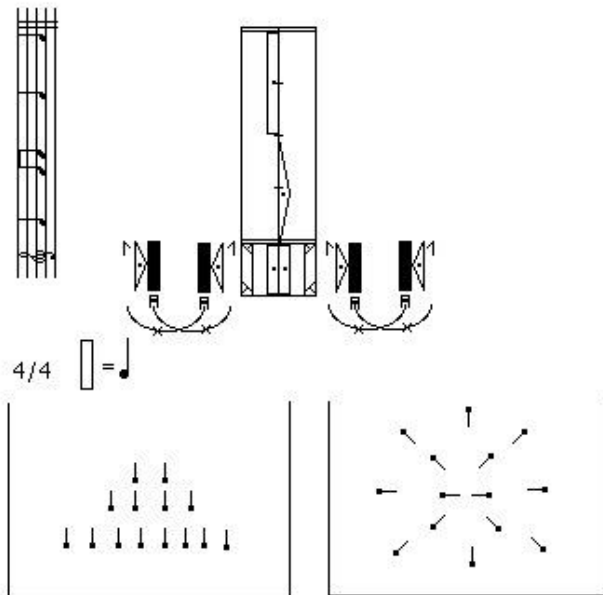
MD2: Στρωτός χοός «Πέρα στον Αι Θανάση», «N- ώρα καλή σου Πασχαλιά»



Αριστερά: Γυναίκες

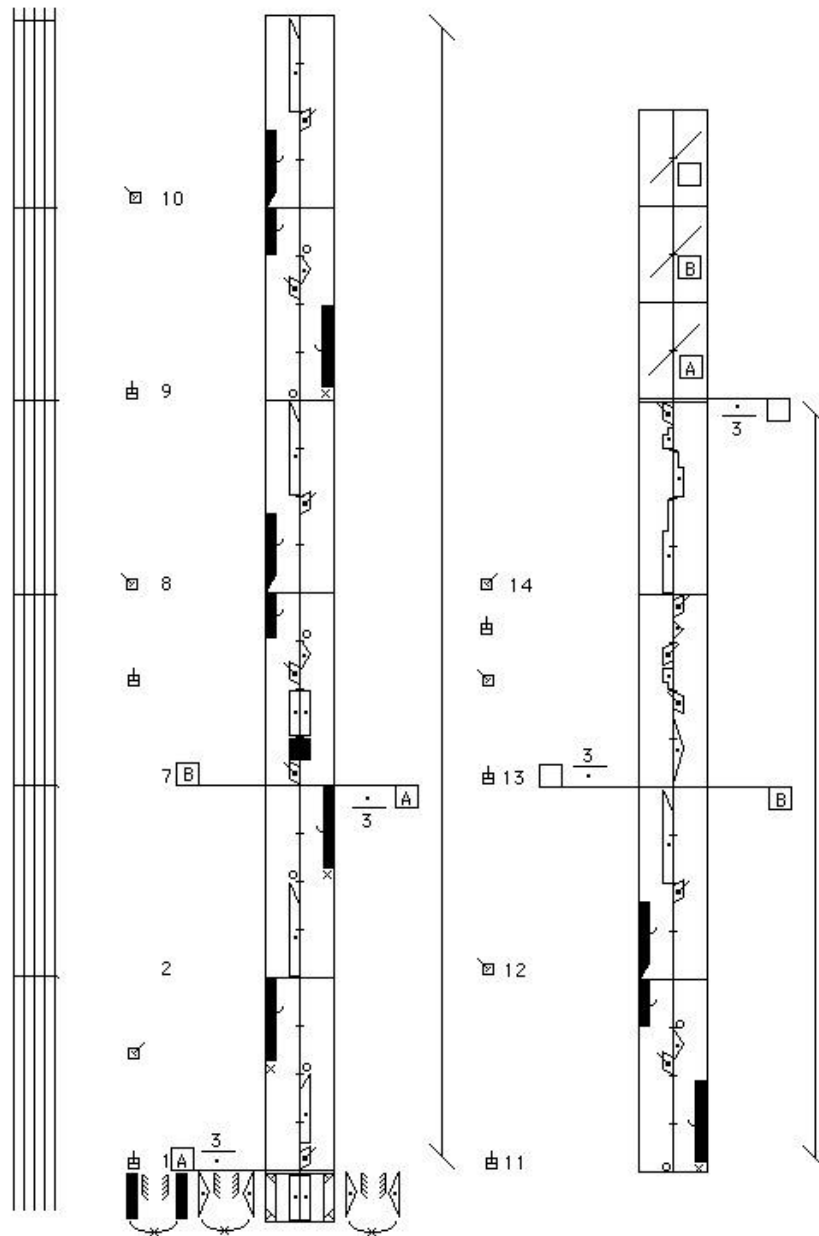
Δεξιά: Άνδρες

MD3: Τρίπατος χορός «Ανδρομάνα»

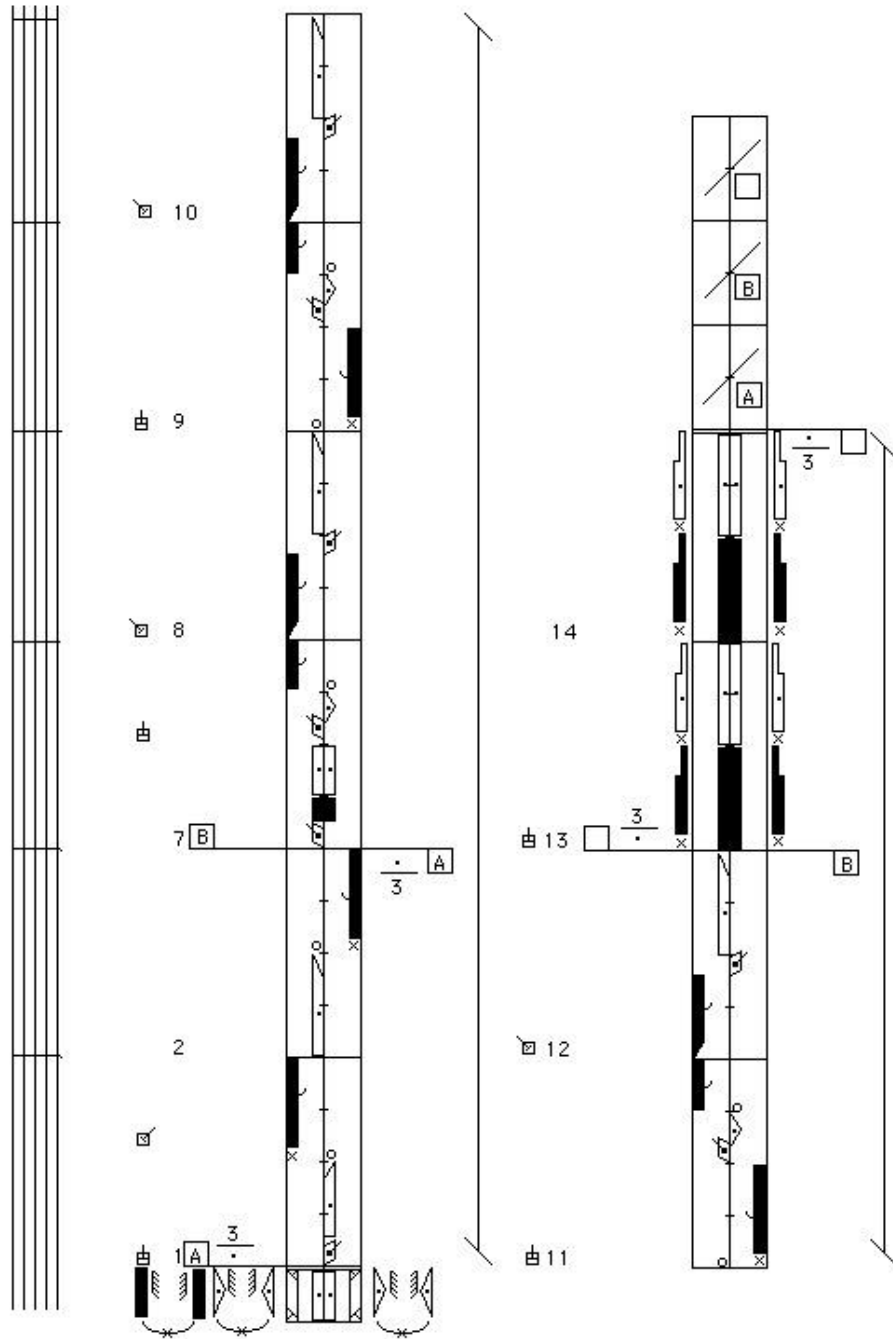


4.2.1.3. Σημειογραφική καταγραφή των χορών στην Γ' γενιά

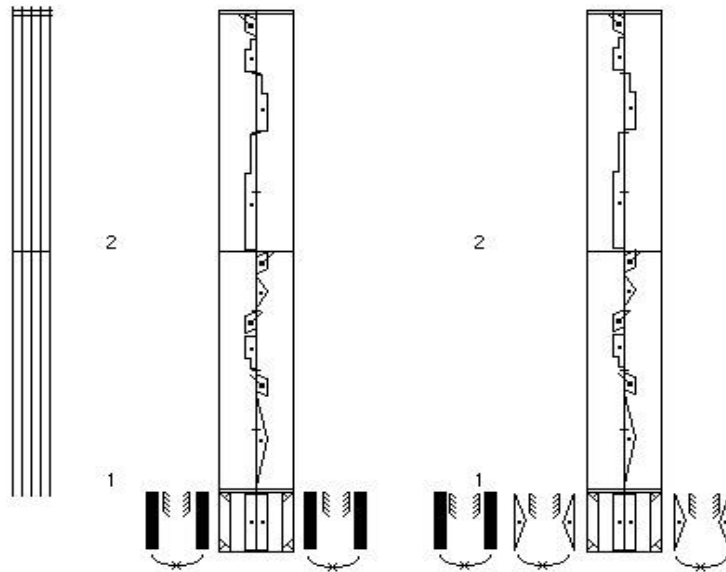
MD1: Ο χορός του Πάσχα «Μπήνα». Γυναίκες



MD1: Ο χορός του Πάσχα «Μπιήνα». Άνδρες



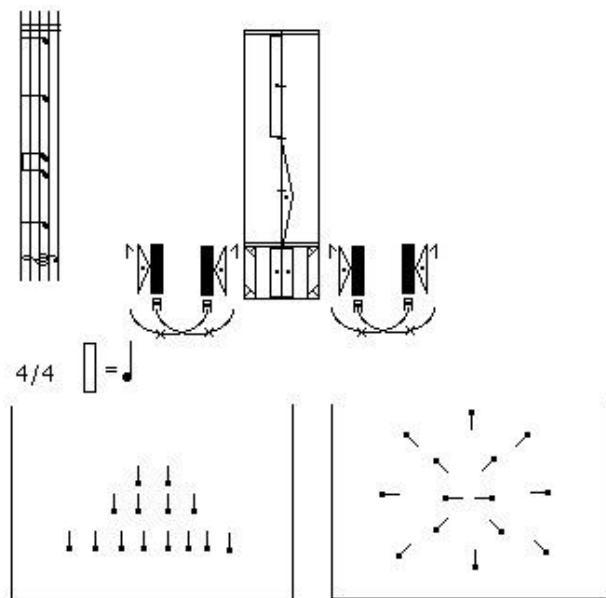
MD2: Στρωτός χοός «Πέρα στον Αι Θανάση», «N- ώρα καλή σου Πασχαλιά»



Αριστερά: Γυναίκες

Δεξιά: Άνδρες

MD3: Τρίπατος χορός «Ανδρομάνα»



4.2.2. Μορφολογική ανάλυση των χορών

Από τη σημειογραφική καταγραφή των χορών διαπιστώνεται ότι η μορφή των χορών δεν εμφανίζει αλλαγές στις τρεις γενιές. Για τον λόγο αυτό, η ανάλυση της μορφής που ακολουθεί είναι κοινή για τους χορούς και των τριών γενεών.

MD1: Χορός του Πάσχα

Πίνακας 1: Συστατικά στοιχεία του χορού MD1

Συστατικά Στοιχεία	Χορός του Πάσχα
Κίνηση	Κινήσεις των κάτω άκρων που περιορίζονται σε απλές μετακινήσεις, στάσεις και άρσεις. Κίνηση αργή, συγκρατημένη και ήρεμη. Βήματα σχετικά μικρά με στηρίξεις σε ολόκληρο το πέλμα και άλλες φορές στην μύτη όταν πρόκειται για άρσεις. Ανάπαυση στα πέλματα οι άντρες στο τρίτο μέρος του χορού. Χέρια συνδεδεμένα με λαβή από τις παλάμες με τεντωμένα κάτω τα χέρια (λαβή M) αλλά οι πρωτοχορευτές με λυγισμένους τους αγκώνες(λαβή W). Γυναικεία παρουσία στητή και λιτή. Κορμός σε όρθια θέση με ευρύτητα στον θώρακα. Γόνατα χαλαρά. Δεξί χέρι πρωτοχορευτή μπορεί να κρατάει μαντίλι. Περιορισμένος αυτοσχεδιασμός.
Στοιχεία Χώρου	Κυκλικό ανοικτού κύκλου με κατεύθυνση δεξιά. 3 ή περισσότεροι επάλληλοι κύκλοι που χορεύουν ταυτόχρονα (σε ξεχωριστό κύκλο οι άνδρες από τις γυναίκες). Εναλλαγή κύκλων από εσωτερικό σε εξωτερικό σε συγκεκριμένα σημεία του χορού. Ομαδικός χορός που χαρακτηρίζεται από την συμμετοχή πολλών ατόμων. Υπαίθριος χώρος.
Δυναμικά Στοιχεία, Ρυθμικό σχήμα, ρυθμική οργάνωση	Τετράσημος ρυθμός. Μέτρο 4/4. Ρυθμική αγωγή αργή και σταθερή. Το επίπεδο έντασης χαρακτηρίζεται ως
Χορευτές	Άνδρες και γυναίκες χορεύουν ξεχωριστά σε επάλληλους ομόκεντρους κύκλους, σε κοντινή απόσταση μεταξύ τους.
Ακουστικά Στοιχεία	Μόνο τραγούδι

Μοντέλο φόρμας	Ομοιογενής αλυσιδωτή φόρμα σχεδιασμένη βάσει την αρχή της συνδετικότητας.
Χορογραφία	Βασική χορευτική φράση συνεχώς επαναλαμβανόμενη. Συγκεκριμένη χορογραφική δομή. Δεν παρατηρείται ιδιαίτερος αυτοσχεδιασμός.
Συμπλέγματα	Πλήρης συμμετοχή όλων των χορευτών. Κίνηση συντονισμένη με την οποία τονίζεται η στητή κορμοστασιά. Χαρακτηριστικές οι αναπάσεις στα πέλματα (στους άντρες).

$$F1 = M1 = [\delta^{1/4} + (\delta)_{\alpha 2^{3/4}}] + M2 = [\alpha^{1/4} + (\alpha)_{\delta 2^{3/4}}]$$

→

$$F2 = M1 = [\delta^{1/4} (\delta)_{\alpha 9^{3/4}}] + M2 = [\alpha^{1/4} + (\alpha)_{\delta 2^{3/4}}]$$

→

$$F3(\text{γυναίκες}) = M1 = [\delta^{2/4} + (\alpha^{1/4} - \delta^{1/4})] + M2 = [\alpha^{2/4} + (\delta^{1/4} - \alpha^{1/4})]$$

→

$$F3(\text{άνδρες}) = W1 = [\delta : \alpha] + M2 = [\delta : \alpha]$$

Αναγνώριση της μορφής του χορού MDI

Είναι χορός που χορεύεται σε όρθια θέση. Χρησιμοποιούνται μετακινήσεις στο χώρο (βήματα), άρσεις και στάσεις. Άνδρες και γυναίκες παίρνουν θέση και τοποθετούνται με μέτωπο στο κέντρο του κύκλου δύο ή περισσότερους ομόκεντρους κύκλους. Οι κύκλοι αυτοί εναλλάσσονται, δηλαδή σε κάποια σημεία της μουσικής ο εσωτερικός κύκλος τοποθετείται εξωτερικά. Λόγω τελετουργικής λειτουργίας οι χοροί συνοδεύονται από τραγούδι χωρίς οργανική συνοδεία, όπου παρατηρείται αντιφωνία ή πολυφωνία.

Ο χορός αναπτύσσεται σε κυκλική τροχιά προς τα δεξιά, όπου άνδρες και γυναίκες εκτελούν στο μεγαλύτερο μέρος τις ίδιες κινήσεις. Το μέγεθος των κινήσεων των κάτω άκρων προσδιορίζεται από το φύλο των χορευτών, την εσωτερική υποδιαίρεση του μέτρου, το βαθμό έντασης και τη χρονική αγωγή (Τυροβολά, 2001). Η χρονική αγωγή είναι αργή και κυμαίνεται από 50-60. Τα χέρια χαρακτηρίζονται από παθητική συμμετοχή, κρατημένα από τις παλάμες με λυγισμένους ή όχι αγκώνες. Τα κινητικά μοτίβα για την απόδοση της χορευτικής φράσης κάθε χορού έχουν κατεύθυνση δεξιά. Οι χορευτικές φράσεις επαναλαμβάνονται σταθερά και συνέχεια

καθ' όλη τη διάρκεια των χορών σε ισορρυθμικές δομές και διαρθρώνονται σε τετράσημο ρυθμό. Παρατηρείται το φαινόμενο της πολυμετρίας, γιατί ο χορός συνοδεύεται από τραγούδισμα, χωρίς οργανική συνοδεία.



Εικόνα 10: Οι χοροί του Πάσχα (πηγή: αρχείο Κ. Χρυσάκη, 2015)

Τραγούδι

Θα πρέπει στο σημείο αυτό να διευκρινίσουμε ότι ο χορός που στην εργασία αναφέρεται ως χορός του Πάσχα δεν έχει κάποιο συγκεκριμένο όνομα από τους ντόπιους. Οι ντόπιοι αναφέρονται κατ' ουσία στο χορό με βάση τα τραγούδια που χορεύεται. Τα τραγούδια αυτά είναι τα «Σήμερα Δέσπω μ' Πασχαλιά» «Μπιήνα», «Αγγελίνα», «Μάρω 'που τα Γιάννενα», «Ανάθιμά σας μάτια μου», «Κουρασιού ετραγούδησε», «Κάτου στα λιβάδια» και τραγουδιούνται σε όλο το διάστημα από Δευτέρα του Πάσχα μέχρι και την Παρασκευή οπότε και τελείται το έθιμο της Ανδρομάνας. Τα τραγούδια αυτά, όπως άλλωστε διαπιστώνεται και από τους τίτλους τους, αναφέρονται κυρίως σε γυναικεία πρόσωπα και ειδικότερα στη μητέρα, την κόρη, τη σύζυγο, τη νύφη, την ηρώιδα, την Παναγία που είναι προστάτρια σε όλους τους χώρους και τους αιώνες (Σωτήρη, 2015). Η Σωτήρη (2015) σημειώνει ότι: «Αιώνιος εκπρόσωπος των μητέρων είναι η Παναγία, η οποία είναι στην σκέψη των πιστών κατά την διάρκεια του Πάσχα και δεν είναι τυχαίο ότι η «Ανδρομάνα» περιγράφει μια 'αντρειωμένη μάνα' με συμβολικό τρόπο» (σελ. 57).

Σύμφωνα με τον Χρυσάκη (2015), έχει ενδιαφέρον ότι τα περισσότερα τραγούδια του Πάσχα ανήκουν στο θηλυκό γένος και αυτό:

«γιατί τα περισσότερα από τα έθιμα της Άνοιξης τα αναλαμβάνουν οι γυναίκες, όπως το να κάνουν τις Λαζαρίνες, να στολίζουν τον επιτάφιο, κ.ά. Τον χειμώνα

όμως οι άντρες είναι αυτοί που έχουν τον κύριο ρόλο όπως για παράδειγμα στα Ρογκατσάρια όπου εκεί οι γυναίκες είναι απλά παρατηρητές. Αυτό εξηγείται ίσως γιατί τον χειμώνα που τότε θεωρούνταν εποχή της γονιμοποίησης οι άντρες είχαν τον κύριο ρόλο, όταν όμως η φύση αρχίζει και βλαστάνει οι άντρες κάθονται στη άκρη και τα έθιμα όλα τα παραλαμβάνουν οι γυναίκες».

Κάποια από τα τραγούδια του Πάσχα και συνεπώς και τον χορό τα συναντούμε και σε άλλες κοντινές στη Δεσκάτη περιοχές του νομού και, συγκεκριμένα, γύρω από τα Καμβούνια όρη και την πόλη των Γρεβενών, αλλά με διάφορες παραλλαγές (Χρυσάκης, 2015). Αυτό δεν είναι παράδοξο ούτε πρωτόγνωρο μια και γενικότερα η μουσικοχορευτική παράδοση της Δεσκάτης, όπως άλλωστε και κάθε περιοχής (Τυροβολά, 2010) έχει επηρεαστεί από τις γειτονικές περιοχές και στη συγκεκριμένη περίπτωση από το πέρασμα των Βλάχων και έχει ενσωματώσει ποικίλα στοιχεία στην παράδοσή της (Μελίκης, 2006). Ως προς τα λόγια των τραγουδιών, αυτά έχουν ως εξής:

Η αναφορά στο μοιρολόι μπορεί να μοιάζει άκαιρη το Πάσχα, μέρα γιορτής, όμως ο ίδιος συμβολισμός της Ανάστασης, όπως πολλά από τα τραγούδια του Πάσχα μας δείχνουν το αντίθετο (Σωτήρη, 2015). Το συγκεκριμένο τραγούδι είναι πρώτο στη σειρά από τα τραγούδια του Πάσχα. Με το γριφώδες και αποτρόπαιο περιεχόμενό του, αναδεικνύει το βαθύτερο νεκρολατρικό χαρακτήρα όπως και το κοινωνικό νόημα του γιορτασμού της Λαμπρής (Τερζοπούλου, α.χ., οπ. αναφ. στο Σωτήρη, 2015). Μέσα από λόγο με συμβολική σημασία, οι τελεστές του ιερού χορού κάνουν μια αποστροφή προς πρόσωπα νεκρά, οικείους χθόνιους δαίμονες, καλώντας τα να αναστηθούν, ώστε με την δική τους ανάσταση να συμπαρασύρουν μαγικά τη φύση. Παράλληλα διατυπώνουν το έντονο αίτημα της κοινότητας που είναι να συγκεντρωθούν και να συμμετάσχουν στην ύψιστη αυτή πανήγυρη όλα τα μέλη : οι κοντινοί και οι ξενιτεμένοι, οι ζωντανοί και οι ήδη νεκροί - ανεξαιρέτως (Σούλη, 2003). Στο τραγούδι αυτό γίνεται διάλογος ανάμεσα στη μάνα και τη νεκρή της κόρη.

Σήμερα Δέσπω Πασχαλιά

(Η μάνα)

Σήμερα Δέσπω μ' Πασχαλιά,
σήμερα Δέσπω μ' Πασχαλιά, σήμερα 'ν' άσπρη μέρα,
βγήκαν οι νύφες στο χορό, κοράσια στο σεργιάν'
και συ Δέσπω μ' δε φαίνεσαι μές στον απάνω κόσμο.
Δέσπω μου κλαίγειν το παιδί, κλαίγειν και δε μερώνει.

(Η Δέσπω)

— Μάνα μ' σαν κλαίγειν το παιδί, έχεις μηλιά στην πόρτα σου
έχεις μηλιά στην πόρτα σου και κυδωνιά στ' αμπέλι
κόψε μήλο 'πο τη μηλιά και δώσ' το να μερώσει
κι αν δε μερώσειν κι απ' αυτό, σκάψε παράχωσέ το,
φκιάσε τα νύχια σου τσαπί, κι τσ' απαλάμες φτυάρι.

Σημαίνει ο Θεός

Τέλος, κάποιοι από τους πληροφορητές ανέφεραν και το τραγούδι «Σημαίνει η Θιός» που το τραγουδάγανε και αυτό στην αρχή του δρώμενου. Στα λόγια του τραγουδιού αναφέρεται και η Αγία Σοφιά. Η Αγία Σοφιά αποτελούσε για τους υπόδουλους Έλληνες σύμβολο της πίστης τους και της προσδοκίας τους για την ανάσταση του Έθνους (Στράτου, 1979). Έτσι, σε πολλά από τα πασχαλιάτικα τραγούδια διαφαίνεται το μήνυμα του Πάσχα, του θανάτου και της Ανάστασης του Χριστού για την σωτηρία των ανθρώπινων ψυχών, μήνυμα που συχνά ταυτίζεται και με την ανάσταση του Έθνους, σε όλες τις εποχές επιβίωσης του Ελληνισμού και ιδιαίτερος κατά την περίοδο της τουρκικής κατοχής (Σωτήρη, 2015). Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι κατά τη διάρκεια της παρούσας έρευνας του εθίμου στην «Ανδρομάνα» το 2015, δεν παρατηρήθηκε να το τραγουδούν. Τα λόγια έχουν ως εξής:

Σημαίνει η Θιός,
σημαίνει η γής,
σημαίνει τα ουράνια
σημαίνει και η Αγία Σοφιά, το Μέγα Μοναστήρι.....

Μπιήνα

Δεν ακούς Μπιήνα μ' κι μπιηνοπούλα μ'
Τι σι λέει η μάνα ς, τι σι λέει ι πατέρας σ'
Μη λουστεις, μη χτενιστείς, στου χουρό μην κατεβείς
Τι είν ι βοιβουντάς ιδώ κ ι κατής μες στου χουρό,
Μι τα παλικάρια του κι μι τους λιβιντάδες του,
Τουν προυτοιρι καλεί :
Γλήγουρα προυτοιρι, γρήγορα γλυκό κρασί
Να κεράσεις του χουρό, όλις όλις από δύο

Κι ντ' Μπιήνα τέσσιρα, πάει στα δικατέσσιρα.

Βοιβουντάς: βοεβόδας, στα σλάβικα σημαίνει στρατηγός και στα τούρκικα διοικητής βιλαετίου, μιας μεγάλης περιοχής.

Προυτοϊρι: ο πρώτος των γέρων, δηλαδή των προεστών.

Αγγελίνα

Ν' όλις οι νύφισ στου χουρό,

Η ν' Αγγελίνα μου,

Ωρε κι όλις οι μαυρομάτες,

Ν Αγγελίνα μου, μωρε μαυρομάτα

Ν' όλις χορεύουν μ' άρματα

Η ν' Αγγελίνα μου,

Ωρε χορεύουν τα σαιάκια

Ν' Αγγελίνα μου, μωρε μαυρομάτα

Κι η Αγγελίνα η ουρφανή,

Η ν' Αγγελίνα μου,

Ωρε χουρεύει στο γιλέκι

Ν' Αγγελίνα μου, μωρε μαυρομάτα

Κι ου βασιλιάς αγνάντιβι,

Η ν' Αγγελίνα μου

Ωρε από ψηλό σαράι

Ν' Αγγελίνα μου, μωρε μαυρομάτα

Παρακαλούσι κι έλιγι

Η ν' Αγγελίνα μου,

Ωρε παρακαλεί κι λέει

Ν' Αγγελίνα μου, μωρε μαυρομάτα

Κυργί μ' να γένουμαν πιδί

Η ν' Αγγελίνα μου

Ωρε να μαν παλικάρι

Ν' Αγγελίνα μου, μωρε μαυρομάτα

Να πα' να στήσου του χουρό,

Η ν' Αγγελίνα μου,

Ωρε μπροστά στην Αγγελίνα,

Ν' Αγγελίνα μου, μωρε μαυρομάτα

Να πιάσω χέρι παχουλό,
Η ν' Αγγελίνα μου,
Ωρε γιουμάτου μπιλλιτζίκια
Ν' Αγγελίνα μου, μωρε μαυρομάτα
Άρματα: αναφέρεται στην επίσημη γυναικεία ενδυμασία
Μπιλιτζίκια: κοσμήματα, κυρίως βραχιόλια

Μαρου 'που τα Γιάννινα

Η Μάρω 'που τα Γιάννινα,
Διφτέρα μέρα κίνησι
Να πάει γι ασημόχουμα
'σιμόχουμακι αιόχουμα
Σκιπάρι δεν την έλαχι
Μι τα νύχια της το βγάνι
Μι τα χέρια το μάζιβι,
Στην πουδιά της τόβαζι
Στη μηλιά της του πάινι.
Να μηλιά μ' του χώμα σ'
Δομ' μηλιά μ' τα μήλα σ.
Αιόχωμα: αγιόχωμα

Κουράσιου ετραγούδησε

Κουράσιου ετραγούδησε μωρ' μαυρουμάτα
Μ' ιπάνου σι γιοφύρι, λε μαυροματούσα μ'
Κι του γιοφύρι ράγιασι, μωρ' μαυρουματούσα
Κι του ποτάμι πάει, μωρ' μαυρουματούσα
Κι του στοιχειό του ποταμού, μωρ' μαυρουματούσα
Μου σκούζει μου βιλάζει, μωρ' μαυρουματούσα
Παύι κόρη, μ' τον ήχου*, μωρ' μαυρουματούσα
Να πείς κι άλλου τραγούδ', μωρ' μαυρουματούσα
Κι άλλου τραγούδι κι αν ειπείς, μωρ' μαυρουματούσα
Ήχος μου δεν αλλάζει, μωρ' μαυρουματούσα
Ν' οτ' έχω άνδρα φιλάρρουστο, μωρ' μαυρουματούσα
Χρόνου κι πέντι μήνες, μωρ' μαυρουματούσα

Κι σπιτικό εγύρευι, μωρ' μαυρουματούσα
Κι σπιτικό γυρεύει, μωρ' μαυρουματούσα
Γυρεύει μες 'που λαγό, μωρ' μαυρουματούσα
Και στηθ' 'που περδίκια, μωρ' μαυρουματούσα
*ήχου: η ηχώ

Ανάθιμα σας μάτια, μ'

Αναθιμά σας μάτια μου
Φόντας ζήλεψ' τι τουν κουντό
Τουν άντρα τουν κατσικοκλέφτη
Που εσπίρνι τουν χρόνου δύο πινάκια σταρ'
Κι άλλα δυο κριθάρ'
Κάθιτι κι κλαίει κι μοιρουλουγάει
Ποιος θα του θιρίς', ποιος θα τ' αλουνις'
Κι η καλή του λέγει, τουν παρηγουρεί
Σώπα άντρα μ' σώπα,
Γω θα του θερις'
Γω θα τ' αλωνίσου.

Κάτου στα λιβάδια

Κάτου στα λιβάδια
Κι ως τα λιβαδίτσια
Βόσκουν μούλις, βόσκουν
Βόσκουν κι αριουβόσκουν.
Κι μια μούλα στέκει.
Στέκει κι δεν βόσκει
Κι δεν αριουβόσκει,
Κι άλλες τη ρουτούσαν :
Τι έχεις μούλα μ' τα' έχεις
Τα' έχεις και δεν βόσκεις
Κι δεν αριουβόσκεις;
Τι νάχου η μαύρη μ',
Πήραν τουν καλό μ',
Παν να τουν κριμάσουν,

Στου Κατή τις πόρτις

Κι στου παραθύρι.

Μερικά από τα τραγούδια του Πάσχα, όπως αναφέρει η Σωτήρη (2015), συμβολίζουν τα χρόνια της σκλαβιάς από τους Τούρκους, όπως το τραγούδι «Κάτου στα λιβάδια», τα οποία ‘λιβάδια’ συμβολίζουν την Ευρώπη και τις ‘μεγάλες δυνάμεις’ από τις οποίες η ‘μούλα’, δηλαδή η Ελλάδα, περιμένει τη βοήθειά της για να απελευθερωθεί από τον ‘Κατή’ (Τούρκος δικαστής – καδής - ιεροδίκης στα τούρκικα) που συμβολίζει την Τουρκία. Οι άλλες μούλες είναι οι χώρες που ήδη είχαν απελευθερωθεί. Ο τελευταίος στίχος τραγουδιέται και σε άλλους δίπατους χορούς και μπορεί να εννοηθεί ότι ίσως πρόκειται για τον Χριστό που τόσο έντονα έχουν στο μυαλό τους και στην ψυχή τους οι χριστιανοί στις μέρες του Πάσχα (Σωτήρη, 2015).

MD2: Στρωτός χορός

Πίνακας 2: Συστατικά στοιχεία του χορού MD.2

Συστατικά στοιχεία	Στρωτός : «Πέρα στου Αι-Θανάση», «N-ώρα καλή σου Πασχαλιά»
Κίνηση	Κινήσεις των κάτω άκρων που περιορίζονται σε απλές μετακινήσεις. Κίνηση γρήγορη. Βήματα σχετικά μικρά. Χέρια συνδεδεμένα με λαβή από τις παλάμες με τεντωμένα κάτω τα χέρια (λαβή M) αλλά οι πρωτοχορευτές με λυγισμένους τους αγκώνες(λαβή W). Γυναικεία παρουσία στητή και λιτή. Κορμός σε όρθια θέση με ευρύτητα στον θώρακα. Γόνατα χαλαρά. Δεξί χέρι πρωτοχορευτή μπορεί να κρατάει μαντίλι. Περιορισμένος αυτοσχεδιασμός.
Στοιχεία χώρου	Κυκλικό ανοικτού κύκλου με κατεύθυνση δεξιά. 3 ή περισσότεροι επάλληλοι κύκλοι που χορεύουν ταυτόχρονα (σε ξεχωριστό κύκλο οι άνδρες από τις γυναίκες). Ομαδικός χορός που χαρακτηρίζεται από την συμμετοχή πολλών ατόμων. Υπαίθριος χώρος.

Δυναμικά Στοιχεία, Ρυθμικό σχήμα, ρυθμική οργάνωση	Τετράσημος ρυθμός. Μέτρο 4/4. Ρυθμική αγωγή γρήγορη.
Χορευτές	Άνδρες και γυναίκες χορεύουν ξεχωριστά σε επάλληλους ομόκεντρους κύκλους, σε κοντινή απόσταση μεταξύ τους.
Ακουστικά στοιχεία	Μόνο τραγούδι.
Μοντέλο φόρμας	Ομοιογενής αλυσιδωτή φόρμα σχεδιασμένη βάσει την αρχή της συνδετικότητας
Χορογραφία	Βασική χορευτική φράση συνεχώς επαναλαμβανόμενη. Συγκεκριμένη χορογραφική δομή. Δεν παρατηρείται ιδιαίτερος αυτοσχεδιασμός.
Συμπλέγματα	Πλήρης συμμετοχή όλων των χορευτών. Κίνηση συντονισμένη με την οποία τονίζεται η στητή κορμοστασιά.

$$F1 = M1 = [\delta^{2/4} + (\alpha^{1/4} - \delta^{1/4})] + M2 = [\alpha^{2/4} + (\delta^{1/4} - \alpha^{1/4})]$$

Αναγνώριση της μορφής του χορού MD.2

Είναι χορός που χορεύεται σε όρθια θέση. Χρησιμοποιούνται μετακινήσεις στο χώρο(βήματα), και στάσεις. Άνδρες και γυναίκες παίρνουν θέση και τοποθετούνται με μέτωπο στο κέντρο του κύκλου δύο ή περισσότερους ομόκεντρους κύκλους. Οι κύκλοι αυτοί δεν εναλλάσσονται όπως στους προηγούμενους χορούς. Λόγω τελετουργικής λειτουργίας οι χοροί συνοδεύονται από τραγούδι χωρίς οργανική συνοδεία, όπου παρατηρείται αντιφωνία ή πολυφωνία.

Ο χορός αναπτύσσεται σε κυκλική τροχιά προς τα δεξιά, όπου άνδρες και γυναίκες εκτελούν τις ίδιες κινήσεις,. Το μέγεθος των κινήσεων των κάτω άκρων προσδιορίζεται απ το φύλο των χορευτών, την εσωτερική υποδιαίρεση του μέτρου, το βαθμό έντασης και τη χρονική αγωγή (Τυροβολά. 2001). Η χρονική αγωγή είναι γρήγορη και κυμαίνεται από . Τα χέρια χαρακτηρίζονται από παθητική συμμετοχή, κρατημένα από τις παλάμες με λυγισμένους ή όχι αγκώνες. Τα μουσικά μέτρα για την απόδοση της χορευτικής φράσης κάθε χορού έχουν κατεύθυνση δεξιά. Οι χορευτικές φράσεις επαναλαμβάνονται σταθερά και συνέχεια καθ όλη την διάρκεια των χορών σε ισορρυθμικές δομές και διαρθρώνονται σε τετράσημο ρυθμό. Παρατηρείται το

φαινόμενο της πολυμετρίας, γιατί ο χορός συνοδεύεται από τραγούδι, χωρίς οργανική συνοδεία. Τέλος, υπάρχει πλήρης συμμετοχή όλων των χορευτών και δεν παρατηρείται ιδιαίτερος αυτοσχεδιασμός

Τραγούδι

Στην περίπτωση αυτή, ο χορός συνοδεύεται με τα τραγούδια «Πέρα στον Αι Θανάση», «Ν-ώρα καλή σου Πασχαλιά» που τα λόγια τους έχουν ως εξής:

Πέρα στον Αι Θανάση

Πέρα στον αι- Θανάση

Πέρα στον αι- Θανάση

Πέρα στον αι- Θανάση

Πεντ' εξι παλικάρια

Πεντ' εξι παλικάρια

Μήλου κρατούν στου χέρι

Μήλου κρατούν στου χέρι

Μηλου, κόκκινου μήλου

Μηλου, κόκκινου μήλου

Σαν πέσεις μήλου μ', πέσεις

Σαν πέσεις μήλου μ', πέσεις

Σαν πέσεις κι βαρέσεις

Σαν πέσεις κι βαρέσεις

Την πρώτη Λαζαρίνα

Την πρώτη Λαζαρίνα

Που σέρνει τους Λαζάρους

Που σέρνει τους Λαζάρους

Τρεις μέρις κι τρείς νύχτις

Τρεις μέρις κι τρείς νύχτις

Κι όλην την ιβδομάδα

Ν-ώρα καλή σου Πασχαλιά

Ν-ωρα καλή, ν- ώρα καλή,

ν- ώρα καλή σου Πασχαλιά,

ν- ώρα καλή σου Πασχαλιά κι πισου να γυρίσεις,

κι πίσου να γυρίσεις.
 Όπως μας άφκισ να μας βρεις
 Κι ακόμα κι καλύτιρα.
 Τούτον τουν χρόνου
 Τούτον τουν χρόνου τουν καλόν,
 Τουν άλλουν ποιος του ξέρει
 Για ζούμι, για πιθένουμι, για σ' άλλουν τόπου πάμε

TD3: Χορός «Ανδρομάνα»

Πίνακας 3: Συστατικά στοιχεία του χορού TD.3

Συστατικά Στοιχεία	Ανδρομάνα
Κίνηση	Κινήσεις των κάτω άκρων που περιορίζονται σε απλές μετακινήσεις, στάσεις. Κίνηση αργή. Βήματα μικρά και στηρίζεις σε ολόκληρο το πέλμα. Χέρια συνδεδεμένα με λαβή από τους ώμους (λαβή T). κορμός σε όρθια θέση. Δεν υπάρχει αυτοσχεδιασμός.
Στοιχεία Χώρου	Κυκλικό κλειστού κύκλου, με κατεύθυνση δεξιά. Τρίπατος χορός: Κλειστοί κύκλοι πέντε και τριών η δύο ατόμων εκτελούνται ο ένας πάνω στους ώμους του άλλου κύκλου.
Δυναμικά Στοιχεία, Ρυθμικό σχήμα, ρυθμική οργάνωση	Τετράσημος ρυθμός. Μέτρο 4/4. Ρυθμική αγωγή γρήγορη.
Χορευτές	Χορεύουν μόνο άνδρες. Ο κλειστός κύκλος στην κορυφή αποτελείται μόνο από δύο ή τρεις χορευτές.
Ακουστικά Στοιχεία	Μόνο τραγούδι

Μοντέλο φόρμας	
Χορογραφία	Βασική χορευτική φράση συνεχώς επαναλαμβανόμενη
Συμπλέγματα	Συμμετοχή των ανδρών. Κίνηση συντονισμένη.

Αναγνώριση της μορφής του χορού TD.3

Ο χορός «Ανδρομάνα» ανήκει στην κατηγορία των τρίπατων χορών. Αυτό σημαίνει πως οι χορευτές σχηματίζουν τρία «επίπεδα». Έξι χορευτές σε κλειστό κύκλο με λαβή από τους ώμους (λαβή T) στηρίζουν στους ώμους τους πέντε χορευτές, οι οποίοι σταθεροποιούνται με την ίδια λαβή. Ακριβώς πάνω στους ώμους των πέντε χορευτών ανεβαίνουν δυο ή τρεις ακόμα χορευτές και στηρίζονται με τον ίδιο τρόπο. Ο πρώτος κλειστός κύκλος (αφού έχει σχηματιστεί ολοκληρωτικά η «Ανδρομάνα») είναι αυτός που εκτελεί μετακινήσεις δεξιά, και το μέγεθος των κινήσεών τους είναι μικρό και ελεγχόμενο. Οι χορευτές σε αυτόν τον χορό είναι μόνο άνδρες και η λαβή τους όπως αναφέραμε παραπάνω είναι από τους ώμους (λαβή T). Η χρονική αγωγή είναι γρήγορη αλλά οι κινήσεις των χορευτών είναι αργές. Παρατηρείται το φαινόμενο της πολυμετρίας, γιατί ο χορός συνοδεύεται από τραγούδι, χωρίς οργανική συνοδεία. Τέλος, δεν υπάρχει αυτοσχεδιασμός.



Εικόνα 11: «Ανδρομάνα» (www.google.com)

Η «Ανδρομάνα» συνοδεύεται αποκλειστικά με το τραγούδι ‘Ν-ώρα καλή σου πασχαλιά’. Το τραγούδι «Ν-ώρα καλή σου Πασχαλιά» που συνοδεύει τον τρίπατο

χορό «Ανδρομάνα» τραγουδιέται στο τέλος του εθίμου και με αυτό οι κάτοικοι της Δεσκάτης αποχαιρετούν το Πάσχα με αυτήν την βαθιά φιλοσοφημένη φράση. Σε αυτούς τους στίχους συνυπάρχει η χαρά της ζωής με την θλίψη του θανάτου, όπως άλλωστε ισχύει στην ανθρώπινη ύπαρξη. Πρόκειται για την γνωστή χαρμολύπη που χαρακτηρίζει τον Έλληνα από την αρχαιότητα (Σωτήρη, 2015). Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι:

«Κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας, η «Ανδρομάνα» ήταν ο καλύτερος τρόπος, με τον οποίο οι Δεσκατιώτες περνούσαν τα μηνύματα της λευτεριάς παρουσία των Τούρκων. Την εορταστική τελετουργία των Ελλήνων, που τιμούν τη νίκη της ζωής πάνω στο θάνατο. Γι' αυτό και τα τραγούδια του Πάσχα με την αυστηρά επιλεγμένη θεματολογία τους -τα περισσότερα λέγονται ειδικά μόνο αυτή τη μέρα- προκαλούν στους τελεστές βαθύτερους στοχασμούς για το θάνατο αλλά και τη διαιώνιση της ζωής, μέσα από την αλληλοδιαδοχή των γενεών. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι οι πασχαλιάτικοι χοροί, σ' όλη τη διάρκεια των Πασχαλόγιορτων, είναι χοροί θρησκευτικοί, χριστιανικοί με έντονο λατρευτικό χαρακτήρα, αφού συνδέονται άρρηκτα με τη λατρεία του Χριστού μες στην εκκλησία. Από άποψη λαογραφική είναι χοροί που επιβεβαιώνουν το μαγικοθρησκευτικό χαρακτήρα, που αποβλέπει στην αποτροπή του κακού και στην εξασφάλιση της γονιμότητας και της ευγονίας» (<http://www.dimitrisriggos.gr>).

Η «Ανδρομάνα», σύμφωνα με την παράδοση, συμβολίζει την Παναγία που, παρότι αυτές τις ημέρες σωριάστηκε από τον πόνο, διατήρησε μέσα της την ανδρεία, ενώ κατά μια άλλη εκδοχή συμβολίζει επίσης την Άνοιξη που ξαναγεννιόνται όλα, όπως ανέμεναν το ίδιο οι σκλαβωμένοι Έλληνες να ξαναγίνει με την Ελλάδα (<http://11ykgreven.gre.sch.gr/project/taxidevodas/GREVENA-DESKATI>). Το θρησκευτικό-λατρευτικό τους περιεχόμενο αποτελούσε μήυση στις τελετουργίες και στη συμβολική αξιοποίηση τους. Έτσι, ερμηνεύεται καλύτερα η διττή διάσταση των Πασχαλόγιορτων, δηλαδή η θρησκευτικό-λαογραφική (<http://www.dimitrisriggos.gr>).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. ΣΥΖΗΤΗΣΗ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην παρούσα έρευνα έγινε η μελέτη των χορών του Πάσχα στη Δεσκάτη Γρεβενών μέσα από το σύμπλεγμα των τριών γενεών ώστε να αναδειχθούν ενδεχόμενες διαφορές και ομοιότητες που εμφανίζονται μεταξύ τους. Οι χοροί καταγράφηκαν σημειογραφικά με το σύστημα Laban (Labanotation), αναλύθηκαν μορφολογικά αλλά και μελετήθηκαν ως προς το πλαίσió τους. Από την ανάλυση των δεδομένων διαπιστώθηκε ότι οι χοροί του Πάσχα στο πέραςμα των τριών γενεών δεν υπέστησαν αλλαγή ως προς τη μορφή τους. Αυτό διαπιστώνεται από τη σημειογραφική καταγραφή και τη μορφολογική ανάλυση των χορών στις τρεις γενιές. Η παράμετρος εκείνη που εμφανίζει διαφορές σχετίζονται με το πλαίσιο των χορών (βλ. Πίνακας 4).

Ειδικότερα, στα «Πασχαλιόγιορτα» και στο έθιμο της «Ανδρομάνας», οι διαφορές στο πλαίσιο αφορούν τη συμμετοχή των κατοίκων. Παλιότερα, με βάση της μαρτυρίες των κατοίκων της Α' γενιάς, οι κάτοικοι τραγουδούσαν και χόρευαν τα τραγούδια του Πάσχα τα οποία τα ονομάζουν «Πασχαλιόγιορτα». Τα «Πασχαλιόγιορτα» χορεύονταν όλες τις μέρες μετά την Κυριακή του Πάσχα, από τη Δευτέρα έως και την Παρασκευή της Ζωοδόχου Πηγής. Την Παρασκευή ήταν η μέρα που σχηματιζόταν η «Ανδρομάνα» ως το αποκορύφωμα του ξεπροβόδισματος της Πασχαλιάς. Τόσο τα Πασχαλιόγιορτα όσο και η Ανδρομάνα ανήκουν στις εκδηλώσεις που γίνονται μέσα στον χρόνο και σχετίζονται με κρίσιμες τις τέσσερις μεταβατικές φάσεις της κάθε κοινότητας που, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Λουκάτος (1960), πρόκειται για *«τέσσερις κλασικού τύπου αφορμές για χορό όπως ο γάμος... οι εορτές Χριστούγεννα, Απόκριες και Πάσχα»* (σελ. 45-50).

Ο χορός αποτελεί σημαντικό στοιχείο των περισσότερων εκδηλώσεων που οργανώνονται το Σάββατο του Λαζάρου, την Κυριακή των Βαΐων και την εβδομάδα της Διακαινησίμου. Συνοδεύεται από τραγούδια και χορούς που λέγονται μόνο την συγκεκριμένη αυτήν περίοδο, αρχίζοντας από τον Λάζαρο. Τα έθιμα που σχετίζονται με τον εορτασμό αυτό αφορούν κυρίως κοριτσίστικες ομάδες, οι προετοιμασίες των οποίων απαιτούν χρόνο ώστε τα κορίτσια να μάθουν τα τραγούδια και να «μνηθούν» τρόπο τινά σε μελλοντικούς νέους ρόλους (Τερζοπούλου, 2001). Πρόκειται για τραγούδια που λέγονται στον δρόμο αλλά και σε κάθε σπίτι, ενώ μαζί με χορό, τα τραγουδούν στην πλατεία. Τέλος, φτάνουμε στην εβδομάδα μετά το Πάσχα όπου συνεχίζονται οι εορτασμοί και, συγκεκριμένα στην περιοχή της Δεσκάτης, με το ξεπροβόδισμα της Πασχαλιάς, την «Ανδρομάνα».

Ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα των Πασχαλιόγιορτων είναι η κυριαρχία της ανθρώπινης φωνής καθώς δεν υπάρχουν στην περίπτωση αυτή μουσικά όργανα. Τα τραγούδια που τραγουδιούνται χωρίς ενόργανη μουσική συνοδεία σε όλες τις πασχαλινές περιστάσεις, αποτελούν το κύριο μέσο έκφρασης και επικοινωνίας μεταξύ των τελεστών (Θάνου, 2006). Στα τραγούδια του Πάσχα, η σειρά με την οποία λέγονται τα τραγούδια δεν είναι συγκεκριμένη εκτός από την ημέρα της Ζωοδόχου Πηγής στην οποία ξεκινούν με συγκεκριμένο τραγούδι, το ‘Σήμερα Δέσπω Πασχαλιά’ και, στο τέλος, δυο τραγούδια το ένα μετά το άλλο, το ‘Πέρα στον Αι Θανάση’ και ‘Ν’ ώρα καλή σου Πασχαλιά’ οπότε και χορεύεται η «Ανδρομάνα». Τα τραγούδια είναι αποτυπωμένα στη μνήμη των κατοίκων κυρίως της πρώτης γενιάς, οι οποίοι μπορούν να τα τραγουδήσουν όποτε τους ζητηθεί. Τα λόγια των τραγουδιών μας παραπέμπουν σε παλαιότερες εποχές και έτσι γίνεται δύσκολο για τις νεότερες γενιές να αναγνωρίσουν την ιστορία και το νόημα του συγκεκριμένου δρώμενου.

Την Παρασκευή, στη γιορτή της Ζωοδόχου Πηγής, είναι η μέρα που λαμβάνει χώρα το δρώμενο της «Ανδρομάνας» ως το αποκορύφωμα του ξεπροβοδίσματος της Πασχαλιάς. Τη μέρα αυτή και πριν την έναρξη του δρώμενου, χορεύονται όλοι οι χοροί και τα τραγούδια των Πασχαλιόγιορτων, δηλαδή αυτά που έχουν χορευτεί και τραγουδηθεί από τη Δευτέρα έως και την Πέμπτη του Πάσχα. Στη συνέχεια, ξεκινά το δρώμενο της «Ανδρομάνας». Η έναρξη του δρώμενου και του χορού γίνεται με συγκεκριμένα τραγούδια. Τα τραγούδια του Πάσχα στην Δεσκάτη τα οποία τραγουδιούνται πριν από τον σχηματισμό της «Ανδρομάνας» έχουν τα εξής χαρακτηριστικά: πάντοτε ξεκινούν με το τραγούδι «Σήμερα Δέσπω μ' Πασχαλιά». Ύστερα, χωρίς κάποια συγκεκριμένη σειρά τα τραγούδια «Μπήνα», «Αγγελίνα», «Μάρω 'που τα Γιάννενα», «Ανάθιμα σας μάτια μου», «Κουρασιού ετραγούδησε» Τέλος, μόλις αρχίζει η προετοιμασία για τον σχηματισμό της «Ανδρομάνας» χορεύεται το τραγούδι «Κάτου στα λιβάδια» ή όπως το έλεγαν παλαιότερα «Κάτω στα τσεϊρια, στα τσεϊροχώρια» (σημαίνει ακαλλιέργητα χωράφια).

Η χορευτική διάταξη στον χορό πριν τον σχηματισμό της «Ανδρομάνας» δίνεται από τη θέση των χορευτών στο χορευτικό σχήμα με βάση την ηλικία και το φύλο (Καρφής & Ζιάκα, 2009). Στον συγκεκριμένο χορό συμμετέχουν άνδρες και γυναίκες κάθε ηλικίας. Μπροστά στον χορό όμως μπαίνουν πάντα πρώτα οι μεγαλύτεροι σε ηλικία και ακολουθούν όλοι οι άλλοι ηλικιακά. Αυτό το γεγονός τηρήθηκε από όλες τις γενιές και οφείλεται στον σεβασμό που έτρεφαν στο πρόσωπο του μεγαλύτερου. Η ηλικία, η πείρα και τα βιώματα καθιστούσαν ένα άτομο ικανό να σύρει τον χορό

και να είναι στις μπροστινές θέσεις. Δεν συναντάμε άτομα να παραβαίνουν αυτούς τους άγραφους κανόνες. Το έθιμο και στις τρεις γενιές ξεκινούσε πάντοτε από γυναίκες. Επίσης, ο παππάς του χωριού, αν ήθελε να συμμετάσχει, έμπαινε μπροστά από την αρχή του δρώμενου. Γυναίκες και άνδρες ήταν σε διαφορετικούς κύκλους (καγκέλια), αφού οι κανόνες ήταν αυστηροί. Δεν είχε σημασία όμως το αν θα ήταν στον εσωτερικό κύκλο άνδρες ή γυναίκες, γιατί αφενός υπήρχαν πάρα πολλά καγκέλια και αφετέρου αυτοί οι ανοιχτοί κύκλοι εναλλάσσονταν σε διάφορα μέρη του τραγουδιού ή παλαιότερα σε όποιο σημείο του τραγουδιού ήθελαν. Για παράδειγμα, όταν τελειώνει ένα μέρος του χορού, ο εσωτερικός κύκλος μετακινείται και τοποθετείται τώρα σε εξωτερικό κύκλο. Τα πολλά αυτά καγκέλια παρατηρούνται και σε άλλους χορούς της Δεσκάτης και ήταν κάτι το οποίο γινόταν πολύ συχνά.



Εικόνα 7: χοροί του Πάσχα στην Δεσκάτη πριν τον σχηματισμό της «Ανδρομάνας»
(πηγή: αρχείο Κ. Χρυσάκη, 2015).

Οι κάτοικοι Α΄ γενιάς της Δεσκάτης χόρευαν αυτούς τους χορούς καθ' όλη τη διάρκεια της εβδομάδας του Πάσχα σε όλες τις γειτονιές-μαχαλάδες, σε κάθε εκκλησία της Δεσκάτης από το απόγευμα έως το βράδυ, ώσπου την Παρασκευή ερχόταν όλο το χωριό από όλους τους μαχαλάδες για να χορέψουν μαζί στην κεντρική πλατεία του χωριού. Τα τραγούδια πριν τον σχηματισμό της «Ανδρομάνας» μαζί με τον χορό τους παλαιότερα επαναλαμβανόταν, αφού διαρκούσε πολύ περισσότερο η γιορτή. Οι κάτοικοι της Β΄ και Γ΄ γενιάς δεν χορεύουν όλη την εβδομάδα ή σε όλη τη διάρκεια της ημέρας. Τώρα, ο πολιτιστικός σύλλογος προγραμματίζει μέσα στην εβδομάδα του Πάσχα εκδηλώσεις, στις οποίες μπορεί να συμμετάσχει ο κόσμος και να μάθει τους χορούς.



Εικόνα 8: χοροί του Πάσχα στην Δεσκάτη πριν τον σχηματισμό της «Ανδρομάνας»
(πηγή: αρχείο Κ. Χρυσάκη, 2015)

Έπειτα λοιπόν από το τραγούδι και τον χορό «Κάτου στα λιβάδια», σιγά-σιγά έρχεται η στιγμή όπου αλλάζει ο ρυθμός των τραγουδιών, δηλαδή από αργός και λυπητερός μετατρέπεται σε γρήγορος και εύθυμος (που από τη σχετική έρευνα που πραγματοποιήθηκε, διαπιστώθηκε ότι γίνεται εναλλαγή του χορού σε συρτό στα δύο). Εκείνη είναι η στιγμή λοιπόν στην οποία χορεύεται το Λαζαριάτικο τραγούδι «Πέρα στον Αι-Θανάση» και ξεκινάει ο σχηματισμός της «Ανδρομάνας». Αποτελείται μόνο από άνδρες οι οποίοι πιασμένοι από τους ώμους σε κλειστό κύκλο, σχηματίζουν τρία «πατώματα», έξι στο πρώτο, πέντε στο δεύτερο -πάνω στους ώμους των πρώτων- και άλλοι τρεις ή δύο στην κορυφή. Μόλις σχηματιστεί ο τρίπατος αυτός χορός τότε είναι η στιγμή που τραγουδούν το «N-ώρα καλή σου Πασχαλιά». Κατά τη διάρκεια του τραγουδιού και του συρτού αυτού χορού, η «Ανδρομάνα» κινείται στη φορά του κύκλου.

Συγκεκριμένα, η κ. Σωτήρη (2015), κάτοικος Β' γενιάς, εξηγεί πως «*οι κάτοικοι νιώθουν ακόμα την ανάγκη να γίνει και δεν το βλέπουν μόνο σαν μια υποχρέωση του να θυμηθούν τι γινόταν παλαιότερα*». Το έθιμο δεν σταμάτησε ποτέ να γίνεται με εξαίρεση κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου πολέμου, αφού οι καταστάσεις δεν επέτρεπαν κάτι τέτοιο. Στην περίοδο της γερμανικής κατοχής, μπορεί να μην ήταν εύκολο να γίνει αλλά, παρ' όλα αυτά, όπως μας αναφέρει η κ. Κεραμύδα Γεωργία, κάτοικος Α' γενιάς «*μεγάλες γυναίκες προσπαθούσαν πάντα να κρατήσουν το έθιμο και έβγαιναν να χορέψουν ακόμα και τότε*».



Εικόνα 9: Ο χορός «Ανδρομάνα» στο πλαίσιο των χορών του Πάσχα
(πηγή: www.google.com).

Τέλος, οι διαφορές στο πλαίσιο των χορών του Πάσχα διαπιστώθηκαν περισσότερο στο θέμα της συμμετοχής και ενδιαφέροντος για την παράδοση. Στο πλαίσιο του χορού στην Α' γενιά υπήρχε πάνδημη συμμετοχή των κατοίκων και ήταν ένας τρόπος διασκέδασης για εκείνους, ο οποίος διαρκούσε όλες τις μέρες των «Πασχαλιόγιωρτων». Τηρούσαν με ακρίβεια την παράδοση και η τελετή του εθίμου της «Ανδρομάνας» ήταν πολύ σημαντική. Οι κάτοικοι ήξεραν πολύ καλά τα τραγούδια και τους χορούς και μπορούν να τα αποδώσουν με ευκολία οποιαδήποτε στιγμή. Οι κάτοικοι της Β' γενιάς επεσήμαναν ότι οι χοροί και το έθιμο σιγά-σιγά άρχιζαν να χάνονται και επιδίωξαν να διασώσουν την παράδοσή τους και όλα τα στοιχεία που τους κληροδότησαν οι παλαιότεροι, πράγμα που κατάφεραν σε μεγάλο βαθμό με την βοήθεια του τοπικού συλλόγου Ε.Μ.Ο.Δ.

Η ανάπτυξη της τεχνολογίας και οι νέοι τρόποι διασκέδασης που εισχώρησαν στην ζωή των κατοίκων της Γ' γενιάς, είχαν ως άμεσο αποτέλεσμα να επέλθουν μετασχηματισμοί στον εθιμικό τρόπο ζωής. Διαπιστώθηκε ότι ένα μεγάλο ποσοστό των κατοίκων της Γ' γενιάς έχουν απομακρυνθεί από την τήρηση της παράδοσης. Διαλέγουν να έχουν περισσότερο τον ρόλο του παρατηρητή, παρά να συμμετέχουν στο δρώμενο και στους χορούς, διότι δεν το θεωρούν αναγκαίο. Ωστόσο, προσπάθειες γίνονται από τον σύλλογο ώστε να φέρουν το άτομα της Γ' γενιάς πιο κοντά στην παράδοση και το έθιμο, προγραμματίζοντας εκδηλώσεις αλλά και επισκέψεις σε σχολεία για την εκμάθησή των χορών. Πάντως είναι ενδιαφέρον ότι οι κάτοικοι το θυμούνται όλα αυτά τα χρόνια και μάλιστα ακόμα και σήμερα δεν το θεωρούν μόνο ως αναβίωση του εθίμου αλλά ως ένα ζωντανό πολιτιστικό γεγονός (Σωτήρη, 2015).

Πίνακας 4: Τα Πασχαλιόγορτα και το δρώμενο της «Ανδρομάνας» στις τρεις γενεές

Γενεές	Γεγονότα	Δράσεις	Συμμετέχοντες	Τραγούδια και χοροί
Α' γενιά	Δευτέρα του Πάσχα έως την Πέμπτη του Πάσχα. Εκκλησιαστική λειτουργία. Χορός και τραγούδι έξω από εκκλησίες και σε κάθε μαχαλά (γειτονιά).	Χορός και τραγούδι	Άνδρες και γυναίκες	Πασχαλιάτικα τραγούδια. Χορός του Πάσχα.
	Παρασκευή της Ζωοδόχου Πηγής. «Ανδρομάνα». Χορός και τραγούδι από το πρωί ως το απόγευμα σε κάθε μαχαλά. Απόγευμα: χορός και τραγούδι στην κεντρική πλατεία της Δεσκάτης.	Χορός και τραγούδι. Το έθιμο του ξεπροβοδίσματος της Πασχαλιάς με την «Ανδρομάνα».	Άνδρες και γυναίκες	Πασχαλιάτικα τραγούδια. Χορός του Πάσχα. Στρωτός χορός: «Πέρα στον Αι Θανάση» και «N- ώρα καλή σου Πασχαλιά». Τρίπατος χορός της «Ανδρομάνας».
Β' γενιά	Κάποιες από τις μέρες του Πάσχα χορός και τραγούδι σε μαχαλάδες.	Χορός και τραγούδι	Άνδρες και γυναίκες	Πασχαλιάτικα τραγούδια. Χορός του Πάσχα.
	Παρασκευή της Ζωοδόχου Πηγής. «Ανδρομάνα». Χορός και τραγούδι το απόγευμα στην κεντρική πλατεία της Δεσκάτης.	Χορός και τραγούδι. Το έθιμο του ξεπροβοδίσματος της Πασχαλιάς με την «Ανδρομάνα».	Εξωραϊστικός Μορφωτικός Όμιλος Δεσκάτης (Ε.Μ.Ο.Δ). Άνδρες και γυναίκες. Κοινό.	Πασχαλιάτικα τραγούδια. Χορός του Πάσχα. Στρωτός χορός: «Πέρα στον Αι θανάση» και «N- ώρα καλή σου Πασχαλιά». Τρίπατος χορός της «Ανδρομάνας».

Γ' γενιά	Δευτέρα του Πάσχα. Απογευματινή λειτουργία. Χορός και τραγούδι έξω από την εκκλησία της περιοχής	Χορός και τραγούδι	Εξωραϊστικός Μορφωτικός Όμιλος Δεσκάτης (Ε.Μ.Ο.Δ). άνδρες και γυναίκες, κοινό.	Πασχαλιάτικα τραγούδια. Χορός του Πάσχα
	Τετάρτη του Πάσχα. Χορός και τραγούδι στην πλατεία του Δημαρχείου της περιοχής	Χορός και τραγούδι	Εξωραϊστικός Μορφωτικός Όμιλος Δεσκάτης (Ε.Μ.Ο.Δ). κοινό.	Πασχαλιάτικα τραγούδια. Χορός του Πάσχα
	Παρασκευή της Ζωοδόχου Πηγής. «Ανδρομάνα» Χορός και τραγούδι στην κεντρική πλατεία της περιοχής.	Χορός και τραγούδι. Το έθιμο του ξεπροβοδίσματος της Πασχαλιάς με την «Ανδρομάνα».	Εξωραϊστικός Μορφωτικός Όμιλος Δεσκάτης (Ε.Μ.Ο.Δ). άνδρες και γυναίκες, κοινό.	Πασχαλιάτικα τραγούδια. Χορός του Πάσχα. Στρωτός χορός: «Πέρα στον Αι θανάση» και «N- ώρα καλή σου Πασχαλιά». Τρίπατος χορός της «Ανδρομάνας».

Στο σημείο αυτό και ειδικότερα για το δρώμενο της «Ανδρομάνας» εκφράζεται συχνά η άποψη ότι συνιστά και αυτή όπως και άλλα παρόμοια έθιμα ‘συνέχεια’ εθίμων που έχουν σχέση με την βλάστηση της φύσης και ότι αυτές οι εθιμικές εκδηλώσεις συνδέονται με το ξύπνημα της φύσης και το διώξιμο του χειμώνα, (Μερακλής, 1982). Στη βάση αυτή το δρώμενο της «Ανδρομάνας» είναι ένα έθιμο της Άνοιξης και γίνεται πάντοτε την Παρασκευή του Πάσχα της γιορτής της Ζωοδόχου Πηγής, μέρα που οι κάτοικοι της πόλης ξεπροβόδιζαν την Πασχαλιά σχηματίζοντας τον τρίπατο αυτόν χορό. Μάλιστα λέγεται ότι κατά την Τουρκοκρατία το γεγονός κορυφώθηκε. Παρόλα αυτά, δεν έχει μέχρι στιγμής διεξαχθεί έρευνα σχετικά ως προς αυτό, γεγονός που δίνει περαιτέρω προοπτικές μελέτη των πασχαλιόγορτων γενικότερα αλλά της «Ανδρομάνας» ειδικότερα. Εξίσου ενδιαφέρον αποτελεί και το γεγονός ότι παρόλο που η συμμετοχή στην Γ γενιά έχει αλλάξει, παρόλο αυτά εξακολουθούν σημερινοί νέοι να επιθυμούν τη συμμετοχή τους σε αυτό. Τα κίνητρα αυτής ειδικά της συμμετοχής, θα μπορούσαν να αποτελέσουν ένα θέμα για μελλοντική διερεύνηση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Ανώνυμος (χ.χ.). *Λίγα λόγια για τη Δεσκάτη*. Ανακτήθηκε στις 18 Απριλίου 2015 από <http://www.grevena.gov.gr/index.php/general/deskati.html>.
- Ανώνυμος (χ.χ.). *Deskati.com*. Ανακτήθηκε στις 18 Απριλίου 2015 από <http://www.deskati.com/dispatcher.php/el/history>.
- Ανώνυμος (χ.χ.). *Δεσκάτη-Πολιτισμός*. Ανακτήθηκε στις 19 Απριλίου 2015 από <http://dimos-deskatis.gr/drastiriotites/politismos/>.
- Ανώνυμος (χ.χ.). *Πασχαλιόγιορτα στα Γρεβενά – Ο αποχαιρετισμός της Πασχαλιάς*. Ανακτήθηκε στις 18 Απριλίου 2015 από <http://www.dimitrisriggos.gr>.
- Ανώνυμος (χ.χ.) *Το έθιμο της Ανδρομάνας στην Δεσκάτη Γρεβενών*. Ανακτήθηκε στις 19 Απριλίου 2015 από <http://www.tovoion.com/products/>
- Ανώνυμος (χ.χ.). *Ταξιδεύοντας στην Ελλάδα Διαδρομή 1: Γρεβενά-Δεσκάτη*. Ανακτήθηκε στις 22 Απριλίου 2015 από <http://1lyk-greven.gre.sch.gr/project/taxidevodas/GREVENA-DESKATI>.
- Ανώνυμος (χ.χ.) *Πασχαλιάτικα τραγούδια από το αρχείο της Δόμνας Σαμίου*. Ανακτήθηκε στις 23 Απριλίου 2015 από <http://atexnos.gr/>
- Buckland, J.T. (ed.), (1999). *Dance the field. Theory, Methods and Issues in Dance Ethnography*. London: Macmillan Press.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ. (1999). *Πολιτισμός και Εθνογραφία. Από τον Εθνογραφικό ρεαλισμό στην πολιτισμική κριτική*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Δανδράκης, Λ., (1987). *Χορευτικά Δρώμενα στην Ελλάδα*. Πρακτικά Α' παγκοσμίου Συνεδρίου. Λάρισα: ΔΟΛΤ
- Δήμας, Η. (2001). *Λαϊκή μουσικοχορευτική παράδοση: χορευτικές συνήθειες των φοιτητών-τριών της Ελλάδας*. Αθήνα: Artwork.
- Δήμας, Η. (2010). Κοινωνία και ελληνικός παραδοσιακός χορός. Στο Η. Δήμας, Β. Τυροβολά, & Μ. Κουτσούμπα, Μ., *Ελληνικός Παραδοσιακός Χορός. Θεωρήσεις για τον λόγο, την γραφή και την διδασκαλία του* (σελ. 17-42). Αθήνα: αυτό-έκδοση.
- Φιλιππίδου, Ε. (2006). *Μουσικοχορευτική παράδοση και μετασχηματισμός: Η περίπτωση του χωριού Νέα Βύσσα Ορεστιάδος του Νομού Έβρου*. Πτυχιακή εργασία. Αθήνα: ΤΕΦΑΑ Πανεπιστημίου Αθηνών.
- Θάνου, Α. (2006). *Χοροί και τραγούδια με την απουσία οργανικής συνοδείας του Πύργου-Ιθώμης Καρδίτσας, Λαογραφική προσέγγιση: τρόπος ένταξης των*

- τραγουδιών στις σημαντικότερες κοινωνικές εκδηλώσεις. Πτυχιακή εργασία. Αθήνα: ΤΕΦΑΑ Πανεπιστημίου Αθηνών.
- Κακούρη, Κ. (1976). Θρακικά δρώμενα στην ύστατη ώρα. *Πρακτικά Β' Συμποσίου Λαογραφίας Βόρειο ελλαδικού Χώρου* (σελ. 113-126). Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ
- Καρφής, Β. & Ζιάκα, Μ. (2009). *Ο Ελληνικός Παραδοσιακός Χορός στην Εκπαίδευση: Προτάσεις διδασκαλίας*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βιβλιοδιάπλους
- Κουτσούμπα, Μ. (2005). *Σημειογραφία της χορευτικής κίνησης. Το πέρασμα από την προιστορία στην ιστορία του χρόνου*. Αθήνα: Προπομπός.
- Κουτσούμπα, Μ. (2008). Η διδασκαλία του ελληνικού παραδοσιακού χορού στη σχολική εκπαίδευση με την υιοθέτηση δημιουργικών μεθόδων διδασκαλίας. *Αθλητική Απόδοση και Υγεία*, VI(3), 41-49.
- Κουτσούμπα, Μ. (2010). Ο ελληνικός παραδοσιακός χορός στην 'πρώτη' και 'δεύτερη' ύπαρξή του. Απόψεις και προβληματισμοί. Στο *Πρακτικά 18ου Διεθνές Συνεδρίου Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού* (σελ. 34). Κομοτηνή: Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού.
- Κυριακίδου-Νέστορος, Α. (1981). *Λαογραφία και ανθρωπιστικές σπουδές*. Θεσσαλονίκη.
- Κυριακίδου-Νέστορος, Α. (1993). Ο χρόνος της προφορικής ιστορίας. Στο Α. Κυριακίδου- Νέστορος, *Λαογραφικά Μελετήματα II*. Αθήνα: Πορεία.
- Λουκάτος, Δ. (1960). Ο χορός στην Λαογραφία. *Νέα Εστία*, 67, 45-50 & 111-117.
- Λουτζάκη, Ρ. (1983-85). *Ο γάμος ως χορευτικό δρώμενο: Η περίπτωση των προσφύγων της Ανατολικής Ρωμυλίας στο μικρό μοναστήρι Μακεδονίας*. Μεταπτυχιακή εργασία. Ναύπλιο: Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα.
- Λουτζάκη, Ρ. (1992). Οι Ελληνικοί χοροί: Κριτική θεώρηση των βιβλίων του παραδοσιακού χορού. *Εθνογραφικά*, 8, 27-46.
- Μερακλής, Μ.Γ. (1982). Έθιμα του Πάσχα. *Επιστημονική Σκέψη*, 6
- Μερακλής, Μ.Γ. (1989). *Λαογραφικά Ζητήματα*. Αθήνα: Χ. Μπούρα.
- Νιώρα, Ν. (2006). *Τα Πασχαλιόγιορτα.σε μια Μακεδονική κοινότητα: Βιωμένη εμπειρία ή δραματουργική πειθαρχεία;* Ερευνητική πρόταση. Αθήνα: ΤΕΦΑΑ Πανεπιστημίου Αθηνών.
- Πούχγερ, Β. (1985). *Το λαϊκό θέατρο στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατατζή.
- Smith, W. (1860). Λεξικόν της Ελληνικής Αρχαιολογίας (μτφρ. Δ. Πανταζή). Αθήνα.

- Sklar, D. (1991). On the dance ethnography. *CORD Dance Research Journal*, 23, 6-10.
- Σπανός Κ. (1986). *Δημοτικά τραγούδια της Δεσκάτης: ματιές στην ιστορία της Δεσκάτης*. Δεσκάτη: ΕΜΟΔ
- Σπανός, Κ. (1995). *Πρακτικά ιστορικής και λαογραφικής Ημερίδας Δεσκάτης: Ιστορικά της Δεσκάτης και της περιοχής της*. Δεσκάτη: ΕΜΟΔ
- Σωτήρη, Χ. (2015). Με ανθρώπινη πυραμίδα γιορτάζουν την Πασχαλιά. *Together*, 7, 56-57.
- Σωτήρη, Χ. (2015). Η «Αντρομάνα» της Δεσκάτης: Με ανθρώπινη πυραμίδα γιορτάζουν την Πασχαλιά. *Νέα της Δεσκάτης*, 2-3.
- Τερζοπούλου, Μ. (2001). Αναστάσιμη λειτουργία της Άνοιξης. Στο *Επτά Ημέρες*, εφημερίδα Καθημερινή, 1/4/2001, 18-20.
- Thomas, J.R., & Nelson, J.K. (2003). Μέθοδοι έρευνας στη φυσική δραστηριότητα. (Τόμοι Α' και Β') (Κ. Καρτερολιώτης, επιμέλεια έκδοσης). Αθήνα: Εκδόσεις Πασχαλίδη (έτος πρωτότυπης έκδοσης 1996).
- Τυροβολά, Β. (1994). *Ο Χορός "στα τρία" στην Ελλάδα. Δομική-μορφολογική και τυπολογική προσέγγιση*. Διδακτορική Διατριβή. Αθήνα: Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών.
- Τυροβολά, Κ.Β. (2001). *Ο Ελληνικός Χορός. Μια διαφορετική προσέγγιση*. Αθήνα: Gutenberg.
- Ζωγράφου, Μ. (1989). *Λαογραφική-Ανθρωπολογική Προσέγγιση του Σέρα χορού των Ποντίων*. Διδακτορική διατριβή. Ιωάννινα: Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Ιωάννινα.
- Ζωγράφου, Μ. (2003). *Ο χορός στην ελληνική παράδοση*. Αθήνα: Εκδόσεις Artwork.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1: Πληροφορητές

Όνοματεπώνυμο	Έτος γέννησης	Τόπος κατοικίας	Επάγγελμα	Ημερομηνία και τόπος συνέντευξης
Δήμητρα Μανώλη	1990	Αθήνα	Φοιτήτρια	05-04-15 στην κατοικία της
Ιωάννα Μανώλη	1933	Δεσκάτη	Συνταξιούχος του ΟΓΑ	13-04-15 στην κατοικία μου
Κώστας Μανώλη	1932	Δεσκάτη	Συνταξιούχος του ΟΓΑ	13-04-15 στην κατοικία μου
Κώστας Κογιός	1990	Λευκάδα	Φοιτητής	13-04-15 σε μαγαζί της περιοχής
Κώστας Λαβος	1990	Σάμος	Φοιτητής	13-04-15 Σε μαγαζί της περιοχής
Χρυσούλα Μανώλη	1966	Δεσκάτη	Συνταξιούχος του ΟΓΑ	14-04-15 στην κατοικία της
Κώστας Χρυσάκης	1961	Κοζάνη	Δάσκαλος και Λαογράφος	14-04-15 στον Σύλλογο της Δεσκάτης
Βασιλική Παπατσάνη	1945	Δεσκάτη	Συνταξιούχος του ΟΓΑ	15-04-15 στην πλατεία του Δημαρχείου της περιοχής
Γεωργία Κεραμύδα	1950	Δεσκάτη	Συνταξιούχος του ΟΓΑ	15-04-15 στην πλατεία του Δημαρχείο της περιοχής
Βασιλική Κίτσιου	1962	Δεσκάτη	Δημόσιος υπάλληλος	16-04-15 στην κατοικία της
Χρυσούλα Σωτήρη	1974	Δεσκάτη	Εκπαιδευτικός Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας	17-04-15 στον Σύλλογο Δεσκάτης
Χρυσούλα Μανώλη	1968	Αθήνα	Παρασκευάστρια	09-04-15 στην κατοικία μου